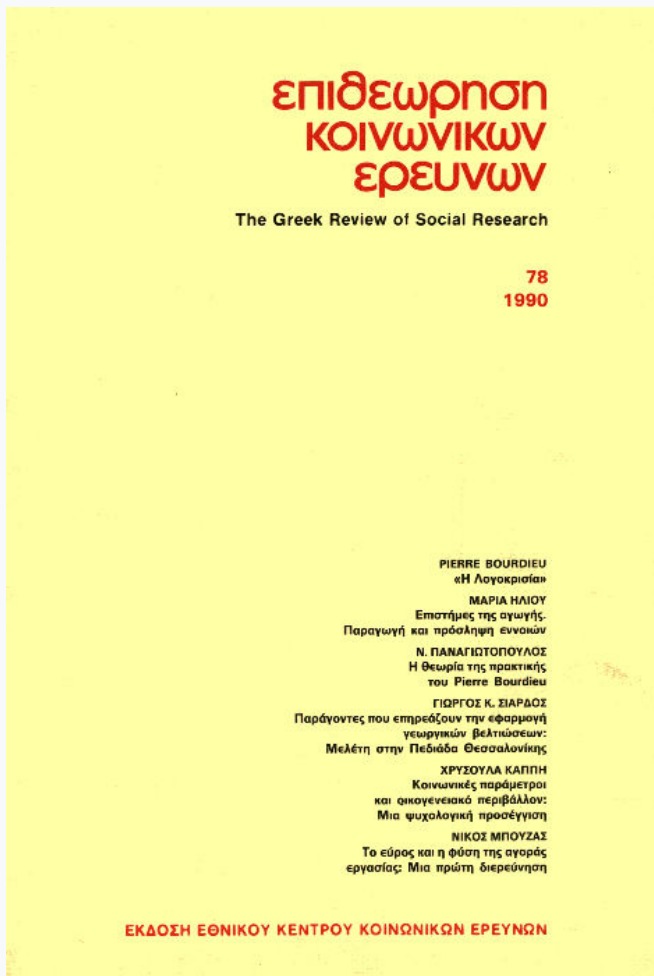

The Greek Review of Social Research

Vol 78 (1990)

78

Επιστήμες της αγωγής. Παραγωγή και πρόσληψη εννοιών

Μαρία Ηλιού

doi: [10.12681/grsr.885](https://doi.org/10.12681/grsr.885)

Copyright © 1990, Μαρία Ηλιού

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Ηλιού Μ. (1990). Επιστήμες της αγωγής. Παραγωγή και πρόσληψη εννοιών. *The Greek Review of Social Research*, 78, 7-31. <https://doi.org/10.12681/grsr.885>

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΕΝΝΟΙΩΝ

Στο κείμενο «Η συγκριτική προσέγγιση στις Επιστήμες της Αγωγής»¹ είχαν τεθεί ορισμένα θέματα που αφορούσαν μεταξύ άλλων και τα εξής:

- την εμφάνιση και την εξάπλωση των Επιστημών της Αγωγής,
- το γνωστικό πεδίο που καλύπτουν,
- το αντικείμενο της Συγκριτικής εκπαίδευσης,
- τη μεθοδολογία της συγκριτικής προσέγγισης στις Επιστήμες της Αγωγής,
- την αντίστοιχη ορολογία.

Εάν θελήσουμε να κάνουμε μια ανασκόπηση για τον τρόπο με τον οποίο οι έννοιες και τα θέματα αυτά έγιναν δεκτά στον ελληνικό χώρο κατά την τελευταία δεκαετία, θα καταλήξουμε σε δύο αντιτιθέμενες διαπιστώσεις. Η πρώτη: η Συγκριτική εκπαίδευση (με την ονομασία Συγκριτική παιδαγωγική) αρχίζει να γίνεται γνωστή, θεσμοποιείται με γρήγορο ρυθμό και επεκτείνεται στα πανεπιστημιακά προγράμματα. Η δεύτερη: ο σχετικός προβληματισμός, όπως εξετέθη στο προηγούμενο κείμενο, αλλά και όπως εξελίσσεται διεθνώς, όχι μόνο δεν αναπτύχθηκε, αλλά φαίνεται πως δεν έγινε καν αντιληπτός.

Η αντίφαση αυτή είναι μόνο φαινομενική: η σοβαρότατη καθυστέρηση, όσον αφορά τόσο τις θεωρητικές επεξεργασίες όσο και την έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής (με εξαίρεση την Ιστορία της εκπαίδευσης) στη χώρα μας, δεν καλύπτεται με βιαστικές προσαρτήσεις όρων ή επιστημονικών αντικειμένων.

Θα ήταν χρήσιμο να δούμε αναλυτικότερα, αφενός την εξέλιξη που

---

1. Μ. Ηλιοῦ, «Η συγκριτική προσέγγιση στις Επιστήμες της Αγωγής», «Προλεγόμενα» στον τόμο *Συγκριτική παιδαγωγική* του οκτάτομου έργου των Μ. Debesse και G. Mialaret, *Οι Παιδαγωγικές Επιστήμες*, εκδ. «Δίπτυχο». Αποτελεί ανάπτυξη των επιφυλλίδων που δημοσιεύτηκαν στο *Βήμα* με τίτλο «Οι Επιστήμες της Αγωγής και η Συγκριτική εκπαίδευση» (5-3-1982) και «Συγκριτική εκπαίδευση. Αναφορές και διευκρινίσεις» (2-4-1982).

υπαινωθήκαμε, αφετέρου ορισμένα από τα θέματα που είχαν θιγεί στα παιλιότερα εκείνα κείμενα.

Ι. Η ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ) ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Είναι χαρακτηριστικό ότι η Συγκριτική εκπαίδευση² εισήχθη για πρώτη φορά στην Ελλάδα ως μάθημα σε δύο περιφερειακά πανεπιστήμια από επιστήμονες που είχαν ήδη μακρά θητεία σε ξένα πανεπιστήμια.

Ο Ανδρέας Καζαμίας, με σημαντικό έργο και διεθνή καταξίωση στο επιστημονικό πεδίο της Συγκριτικής εκπαίδευσης,³ άρχισε τα μαθήματά του στο Πανεπιστήμιο της Κρήτης το 1979. Το 1990 μετακλήθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Από το έτος 1980-81, η Μαρία Ηλιού δίδασκε στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Συγκριτική παιδαγωγική που μετονομάστηκε με πρόταση της από το έτος 1984-85 σε Συγκριτική εκπαίδευση.⁴ Από το ίδιο έτος 1980-81, η ίδια δίδαξε παράλληλα και έναν άλλο, νέο για την Ελλάδα, κλάδο των Επιστημών της Αγωγής, Οικονομία και Προγραμματισμό της Εκπαίδευσης. Συγκριτική παιδαγωγική δίδαξε επίσης στη ΣΕΛΔΕ Ιωαννίνων (1982-83) και στη ΣΕΛΜΕ Ιωαννίνων (1981-82 και 1984-85, καθώς και το μάθημα Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης με συγκριτική οπτική το 1986-87). Το 1990 μετακλήθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Το Μάρτιο και τον Απρίλιο του 1982 δημοσιεύονται στο *Βήμα* οι δύο επιφυλλίδες για τη Συγκριτική εκπαίδευση που αναφέρθηκαν στη σημείωση 1.

Το 1982 προκηρύχθηκε η πρώτη υποτροφία του ΙΚΥ για μεταπτυχιακές σπουδές στο αντικείμενο Συγκριτική παιδαγωγική, απευθυνόμενη προς αποφοίτους Φιλοσοφικών Σχολών.⁵ Ακολούθησαν τα επόμενα έτη και άλλες που

2. Χρησιμοποιούμε τον όρο «Συγκριτική εκπαίδευση» κάθε φορά που δεν είναι απαραίτητο να αναφερθεί το ίδιο επιστημονικό αντικείμενο ως «Συγκριτική παιδαγωγική».

3. Μ. Ηλιού, «Η συγκριτική προσέγγιση...», ό.π., σ. 15.

4. Μερικά από τα μαθήματα που διδάχθηκαν: α) Σύγχρονες τάσεις στα εκπαιδευτικά συστήματα, β) Διεθνείς σχέσεις και επιδράσεις στα εκπαιδευτικά συστήματα, γ) Προτάσεις και πρακτικές νέων εκπαιδευτικών διαδικασιών, δ) Οι διεθνείς οργανισμοί και οι δραστηριότητές τους στον τομέα της εκπαίδευσης, ε) Ο ρόλος των πανεπιστημίων: εξέλιξη και προοπτικές.

5. Οι υποτροφίες εξωτερικού για «παιδαγωγικά» προσφέρονταν μέχρι και το 1982-83 αποκλειστικά σε εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (με την εξαίρεση μιας υποτροφίας το 1977-78 σε απόφοιτο Φιλοσοφικής Σχολής). Στις υποτροφίες εσωτερικού δεν περιλαμβάνονταν, μέχρι και το 1981, αντικείμενα των Επιστημών της Αγωγής (σημειώνω πάντως

εντάσσονταν στο Πρόγραμμα υποτροφιών είτε εσωτερικού είτε εξωτερικού. Η πιο πρόσφατη προκήρυξη κρατικής υποτροφίας για τη Συγκριτική παιδαγωγική εντάσσεται στο 72ο Πρόγραμμα εξωτερικού για το έτος 1990-91. Δικαίωμα συμμετοχής στο διαγωνισμό έχουν, εκτός από τους πτυχιούχους των πανεπιστημίων, και πτυχιούχοι Παιδαγωγικών Ακαδημιών και Σχολών Νηπιαγωγών με διετή μετεκπαίδευση στο εσωτερικό ή το εξωτερικό.

Η *Συγκριτική παιδαγωγική*, τρίτος τόμος του οκτάτομου έργου *Οι Παιδαγωγικές Επιστήμες*, κυκλοφορεί το 1984.⁶

Τον ίδιο χρόνο προκηρύχθηκαν οι πρώτες θέσεις ΔΕΠ για τα πρώτα Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης και Παιδαγωγικά Τμήματα Νηπιαγωγών στα Πανεπιστήμια Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων, Πατρών και Κρήτης.⁷ Στις προκηρύξεις, στο γνωστικό αντικείμενο της Παιδαγωγικής περιλαμβάνεται και η Συγκριτική παιδαγωγική. Στα επόμενα χρόνια θα προκηρυχθούν και άλλες θέσεις ΔΕΠ στο αντικείμενο Συγκριτική παιδαγωγική.

Η Συγκριτική παιδαγωγική (ή εκπαίδευση) εντάσσεται βαθμιαία στα πανεπιστημιακά προγράμματα, ενώ δεν υπάρχει ακόμα η δυνατότητα ανάλογης στήριξής της σε ελληνόγλωσση βιβλιογραφία.⁸ Μερικά χρόνια μετά την έκδοση του τόμου *Συγκριτική παιδαγωγική* από τις εκδόσεις «Δίπτυχο», δύο άλλα βιβλία θα δουν το φως.

μία υποτροφία το 1977 για σπουδές στη «χριστιανική παιδαγωγική» σε απόφοιτο Θεολογικής Σχολής). Το 1982 προκηρύχθηκε η πρώτη υποτροφία εξωτερικού για το αντικείμενο «Συγκριτική παιδαγωγική» και απευθυνόταν σε αποφοίτους Φιλοσοφικής Σχολής. Και από το 1983 έχουν δικαίωμα να διαγωνίζονται για τις υποτροφίες εξωτερικού στα «παιδαγωγικά» και οι απόφοιτοι των πανεπιστημίων.

6. Το γαλλικό πρωτότυπο του τόμου εκδόθηκε το 1972. Βλ. σχετικά πιο κάτω.

7. ΦΕΚ αρ. 32 (Παράρτημα), 24 Μαΐου 1984.

8. Στο βιβλίο του Αντωνίου Αθ. Ρήγα *Εισαγωγή στην επιστήμη της αγωγής. Θεμελιώδη προβλήματα* (Αθήνα, χωρίς εκδότη, 1985, 128 σελ.) γίνεται απόπειρα παρουσίασης της Συγκριτικής παιδαγωγικής (σ. 56-60). Καθώς ολόκληρο το βιβλίο είναι χαρακτηριστικό δείγμα του είδους των περισσότερων εργασιών που διοχετεύονταν παλαιότερα στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες και καθώς οι βιβλιογραφικές του αναφορές χρονολογούνται κατά το μέγιστο μέρος τους από 1/4 του αιώνα και περισσότερο, ήταν αναμενόμενο να μην εξυπηρετήσει τη Συγκριτική παιδαγωγική, αλλά και να μην εξυπηρετηθεί από αυτή. Στο ίδιο βιβλίο, αναφέρεται αόριστα και ένα άλλο έργο καθηγητή Παιδαγωγικών Ακαδημιών (Κων. Ι. Κίτσου, *Συγκριτική παιδαγωγική*, Αθήνα 1963), χωρίς να σημειώνεται εκδότης. Το κείμενο μου είναι άγνωστο.

Ο Δημ. Γ. Τσουρέκης, στη «δεύτερη έκδοση βελτιωμένη» (1987) του βιβλίου του *Σύγχρονη Παιδαγωγική. Παιδαγωγικές τάσεις από τις αρχές του 20ού αιώνα μέχρι σήμερα* (Αθήνα, χωρίς εκδότη, 368 σελ.), προσέθεσε και δύομισι σελίδες με τίτλο: «Η Συγκριτική μέθοδος της έρευνας στη σύγχρονη επιστήμη της Παιδαγωγικής». Η σχετική πληροφόρηση του συγγραφέα δεν εμφανίζεται επαρκής. Ακόμη, αν και αναφέρεται στην Ιστορία της παιδείας (για την οποία θεωρεί ότι «απλώς παραθέτει την εξέλιξη των παιδαγωγικών φαινομένων και γεγονότων»), δεν τον απασχόλησε η ιστορική διάσταση στη διαμόρφωση του επιστημονικού αντικειμένου της Συγκριτικής παιδαγωγικής, η θεώρηση της οποίας θα μπορούσε να τον είχε προφυλάξει από βιαστικές κρίσεις.

Το πρώτο από αυτά είναι το σύγγραμμα Σοβιετικών παιδαγωγών *Συγκριτική παιδαγωγική*.⁹ Το άκρως δογματικό αυτό βιβλίο εκθέτει ένα αμάλγαμα στοιχείων και διαστρέβλωσής τους, μέσα από μια οπτική που θέλει να παρουσιάζεται ως μαρξιστική, ενώ είναι αντίθετα μηχανιστική, μανιχαϊστική. Έτσι, η Συγκριτική παιδαγωγική υποδιαιρείται, κατά τους συγγραφείς, στη «μαρξιστική-λενινιστική συγκριτική παιδαγωγική» και στην «αστική συγκριτική παιδαγωγική». Η πρώτη έχει χαρακτήρα «επιστημονικό» και «αντικειμενικό» ενώ η δεύτερη έχει «αντι-επιστημονικό» χαρακτήρα και δίνει «αυθαίρετες ερμηνείες». Στη Συγκριτική παιδαγωγική τίθενται «καθήκοντα» (σ. 35-39): «Στον καπιταλιστικό κόσμο τα καθήκοντα και η κατεύθυνση των ερευνών της Συγκριτικής παιδαγωγικής καθορίζονται από τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων της κοινωνίας». «Τα καθήκοντα της μαρξιστικής-λενινιστικής παιδαγωγικής είναι διαμετρικά αντίθετα με τα καθήκοντα της αστικής Συγκριτικής παιδαγωγικής». Οι συγγραφείς στον Πρόλογό τους δίνουν έναν κατάλογο των «καθηκόντων», τα οποία «έθεσαν μπροστά τους» (σ. 10). Μεταξύ άλλων: «να ξεσκεπάσουν την αντιλαϊκή εκπαιδευτική πολιτική των κυρίαρχων τάξεων και τον αντιδραστικό χαρακτήρα των παιδαγωγικών θεωριών στις καπιταλιστικές χώρες» και «να παρουσιάσουν τα πλεονεκτήματα των συστημάτων παιδείας στις σοσιαλιστικές χώρες». Έτσι.

Η συνωμοτική αντίληψη για την επιστήμη που διακατέχει τους Σοβιετικούς συγγραφείς παρουσιάζεται από τις πρώτες κιόλας παραγράφους του βιβλίου τους· θεωρούν ότι οι συγκριτικοί παιδαγωγοί στις καπιταλιστικές χώρες συμμαχούν με τους εχθρούς του σοσιαλισμού βάσει προδιαγεγραμμένου σχεδίου:

«...οι κυρίαρχες τάξεις των καπιταλιστικών χωρών προσπαθούν να επηρεάσουν τη διαμόρφωση των παιδαγωγικών θεωριών, προκειμένου να διατηρηθούν οι βάσεις του καπιταλιστικού συστήματος και να αντιπαραταχθούν στη σοσιαλιστική παιδαγωγική. (...) Στην πραγματικότητα, οι συγκριτικές-παιδαγωγικές έρευνες στις καπιταλιστικές χώρες έχουν σαν μακρόπνοους στόχους τους “παιδαγωγικούς αντιπερισπασμούς”, και την κριτική και διαστρέβλωση των ιδεών της σοσιαλιστικής παιδαγωγικής. Οι εχθροί του σοσιαλισμού διεξάγουν επίμονη και συστηματική προπαγάνδισή των κοινωνιολογικών και παιδαγωγικών ιδεών τους με τη βοήθεια της μαζικής πληροφόρησης, προσπαθώντας να πραγματοποιήσουν τους ιδεολογικούς αντιπερισπασμούς και να επηρεάσουν τη συνείδηση της νεολαίας των σοσιαλιστικών και αναπτυσσόμενων χωρών, επιδιώκουν να επιβάλλουν σε όλον τον κόσμο

9. Μ. Σοκόλοβα, Ε. Κουζμίνα, Μ. Ροντιόνοφ, *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Μάης 2¹1986, 232 σελ. Η έκδοση από την οποία έγινε η μετάφραση είναι του 1978.

τις αστικές παιδαγωγικές αντιλήψεις και τα μοντέλα συστημάτων εκπαίδευσης, ανακηρύσσοντάς τα σαν τα πιο τέλεια» (σ. 9).

Ίσως, περισσότερο και από τον τρόπο σκέψης που αντιπροσωπεύει το αποκαλυπτικό αυτό βιβλίο, ιδιαίτερα λυπηρό θέμα είναι η απομόνωση, που μαντεύουμε, αυτών των επιστημόνων: από την πελώρια, εξαιρετικά διαφοροποιημένη και συχνότατα ισχυρά κριτική των δικών τους εκπαιδευτικών συστημάτων παραγωγή των ερευνητών στο πεδίο της Συγκριτικής εκπαίδευσης στις δυτικές χώρες, δεν φαίνεται να είχαν πρόσβαση παρά σε μία καρικατούρα της. (Άλλωστε, οι συγκεκριμένες βιβλιογραφικές αναφορές είναι ελάχιστες, ενώ το βιβλίο —τουλάχιστον η μετάφρασή του— δεν περιλαμβάνει βιβλιογραφία.) Χαρακτηριστικό είναι ότι θετικό ρόλο «στην πάλη για τον εκδημοκρατισμό των συστημάτων παιδείας, της εκπαίδευσης και της διαπαιδαγώγησης της νεολαίας» στις καπιταλιστικές χώρες εμφανίζονται να έχουν μόνο τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα (σ. 99-104), ενώ, προφανώς, ακόμα και οι ερευνητές παιδαγωγοί-ενεργά μέλη κομμουνιστικών κομμάτων ή λαϊκών κινημάτων υπηρετούν την «αστική συγκριτική παιδαγωγική», όταν δεν προσαρτώνται στη «μικροαστική ρεφορμιστική τάση αναρχικού χαρακτήρα» (στην οποία εντάσσεται π.χ. ο Φρέιρε, σ. 137) ή δεν χαρακτηρίζονται ως «κάθε λογής αναθεωρητές, ομορτιστές και αναρχο-αριστεριστές» (σ. 139-140).

Αλλά ίσως στο μέλλον, πέρα από τις άλλες εξελίξεις, να συμμετάσχουν και Σοβιετικοί ερευνητές-παιδαγωγοί στο πρόγραμμα TEMPUS,¹⁰ πολλαπλασιάζοντας έτσι τις οπτικές γωνίες από τις οποίες αντικρίζουν τα εκπαιδευτικά φαινόμενα, τόσο μακριά, όσο και κοντά τους. Θα έλεγα πάντως ότι ήδη το 1986, όταν προσφέρθηκε στο ελληνικό κοινό το έργο των Μ. Σοκόλοβα, Ε. Κουζμίνα και Μ. Ροντιόνωφ, συνιστούσε αναχρονισμό.

Με τίτλο *Συγκριτική παιδαγωγική* και υπότιτλο *Η εκπαίδευση στην Ευρώπη* κυκλοφόρησε το 1988 ένα συλλογικό έργο¹¹ με επιμελητή της έκδο-

10. Το Tempus είναι το «Διευρωπαϊκό πρόγραμμα κινητικότητας για την ανώτατη εκπαίδευση» που δημιουργήθηκε με απόφαση του Συμβουλίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (7 Μαΐου 1990) «προς διευκόλυνση της συμμετοχής των χωρών της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης σε κοινοτικά προγράμματα εκπαιδευτικού χαρακτήρα παρόμοια με τα υφιστάμενα» — όπως το Erasmus, το Comett, το Lingua. Στην απόφαση προβλέπεται να αρχίσει το πρόγραμμα από την Πολωνία και την Ουγγαρία. Αλλά ήδη στο σχέδιο της 14ης Μαΐου 1990 με τίτλο «Tempus. Οικονομική βοήθεια για τη συνεργασία και την κινητικότητα στην ανώτατη εκπαίδευση ανάμεσα στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα», προβλέπεται η ανάπτυξη του προγράμματος και προς τη Λ.Δ. της Γερμανίας, την Τσεχοσλοβακία, τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία και τη Γιουγκοσλαβία, ενώ το σχέδιο παραμένει ανοιχτό και για άλλες χώρες. Για το 1991/92, οι χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης που συμμετέχουν στο Tempus είναι: Πολωνία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία.

11. Γ. Μάρκου, Σ. Μπουζάκης, Α. Παπασταύρου, Π. Παπούλια-Τζελέπη, Κ. Χρυσοφί-

σης τον Σήφη Μπουζάκη. Στο βιβλίο παρουσιάζονται διαδοχικά τα εκπαιδευτικά συστήματα της Σοβιετικής Ένωσης, της Κύπρου, της Γαλλίας, της Ο.Δ. της Γερμανίας, της Λ.Δ. της Γερμανίας και της Αλβανίας. Το χρήσιμο, αν και άνισο, αυτό έργο θα ήταν σωστότερο να είχε τιλοφορηθεί «Εκπαιδευτικά συστήματα στην Ευρώπη» ή «Η εκπαίδευση σε έξι ευρωπαϊκές χώρες». Γιατί, βέβαια, ούτε «η εκπαίδευση στην Ευρώπη» αποδίδεται από το περιεχόμενό του ούτε αποτελεί *Συγκριτική παιδαγωγική* η παρατακτική, χωρίς ενιαία αντίληψη του έργου, παρουσίαση εκπαιδευτικών συστημάτων.

Αλλά ο επιμελητής της έκδοσης (που διδάσκει Συγκριτική παιδαγωγική στο Πανεπιστήμιο Πατρών), παρόλο που χαρακτηρίζει toλμηρά την εργασία αυτή ως συγκριτική μελέτη,¹² έχει ευαισθητοποιηθεί στο χώρο της Συγκριτικής εκπαίδευσης, όπως φαίνεται και στον σύντομο πρόλόγο του. Έτσι, μπορεί κανείς να αναμένει βάσιμα να μας δώσει στο μέλλον τη «συγκριτική μελέτη συγκεκριμένων εκπαιδευτικών θεμάτων» που προαναγγέλλει.

Η πρόσφατη έκδοση ενός άλλου τόμου¹³ (όπου τίτλος και υπότιτλος εναρμονίζονται, αυτή τη φορά, με το περιεχόμενό του), είναι φανερό ότι ενσωμάτωσε αντιδράσεις¹⁴ που αφορούσαν τον πρώτο. Τα ξένα εκπαιδευτικά συστήματα που παρουσιάζονται σε αυτόν (των ΗΠΑ, της Σουηδίας, της Ουγγαρίας και, τέλος, της Αγγλίας και Ουαλίας), πάλι παρατακτικά και χωρίς ενιαίο σχεδιασμό,¹⁵ διευρύνουν τη «δελτιοθήκη», στην οποία αναφέρεται στον πρόλόγο του¹⁶ ο επιμελητής της έκδοσης.

Το συλλογικό αυτό έργο συμπληρώνεται με ένα ενδιαφέρον και χρήσιμο εισαγωγικό κεφάλαιο, «Συγκριτική παιδαγωγική. Θεωρητική προσέγγιση», και ένα σύντομο καταληκτικό κεφάλαιο, «Διάρθρωση εκπαιδευτικών συστημάτων. Συγκριτική θεώρηση», του επιμελητή. Ο Σήφης Μπουζάκης αξιοποίησε θετικά το διάστημα που μεσολάβησε από τον έναν τόμο στον άλλο.

δης, *Συγκριτική Παιδαγωγική. Η εκπαίδευση στην Ευρώπη*, Gutenberg, 1988, 180 σελ.

12. «Η παρούσα εργασία είναι η πρώτη μιας σειράς παρόμοιων συγκριτικών μελετών...», ό.π., σ. 13.

13. Σήφης Μπουζάκης, *Συγκριτική Παιδαγωγική II. Θεωρητικές προσεγγίσεις και ξένα εκπαιδευτικά συστήματα* (Συνεργασίες: Dorothy Moore, Martin McLean, Ηλία Ματσαγγούρα, Βασίλη Μακράκη και Αμαλίας Υφαντή), Gutenberg, Αθήνα 1990, 136 σελ.

14. Πράγμα που άλλωστε καταγράφεται και στον Πρόλογο του. Είναι χαρακτηριστικό ότι το βιβλίο που εκδόθηκε το 1988, δεν είχε παρουσιαστεί ως ο πρώτος τόμος δίτομου ή πολύτομου έργου.

15. Ως παράδειγμα ενός τέτοιου σχεδιασμού, πρβλ. το: J.L. García Garrido, Fr. Pedró, Ag. Velloso, *La educación en Europa. Reformas y perspectivas de futuro*, Editorial Cincel, Μαδρίτη 1989. Αλλά και το: Anweiler, Kuebart, Liegle, Süßmuth, *Εκπαιδευτικά συστήματα στην Ευρώπη. Δομή και προβλήματα ανάπτυξης της Εκπαίδευσης*, μτφρ. Δημ. Ι. Θωϊδή, Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη (σειρά Παιδαγωγική και Εκπαίδευση 19), 1987, 258 σελ.

16. Πρβλ. για τα περί «δελτιοθήκης» στο Μαρία Ηλιού, «Η συγκριτική προσέγγιση...», ό.π., σ. 14.

Θέματα προς συζήτηση, καθώς και επιμέρους επιφυλάξεις εγείρονται κατά τη μελέτη του έργου, το οποίο όμως έρχεται να προστεθεί σε μια ισχυρή ελληνική βιβλιογραφία.

Ίσως δεν είναι περιττό να αναφερθούμε πάντως σε δύο σημεία: την εύκολη υιοθέτηση, χωρίς επαρκή θεωρητική επεξεργασία, ξένης ορολογίας και ιδιαίτερα της γερμανικής (για παράδειγμα, «*παιδαγωγική των διεθνών οργανισμών*», σύμφωνα με τον Hermann Röhrs, όταν προφανώς¹⁷ πρόκειται για την *εκπαιδευτική πολιτική*), και την απουσία κριτικής ανάγνωσης των κειμένων, ιδιαίτερα όσων αφορούν την εξέλιξη της Συγκριτικής παιδαγωγικής και της μεθοδολογίας της στις ανατολικές χώρες. Η προσπάθεια «συγκριτικής θεώρησής» τους (σ. 40-44) στηρίζεται σε μια φανερά εκ των προτέρων επιλογή «εξισορρόπησης των ημαρτημένων» που δεν πείθει για την τεκμηρίωσή της.¹⁸ Η «συγκριτική θεώρηση» θα είχε περισσότερα ερείσματα, εάν είχαν ενσωματωθεί στη βιβλιογραφική τεκμηρίωση και την αντίστοιχη επεξεργασία και έργα παιδαγωγών των ανατολικών χωρών, που δεν αντιπροσώπευαν την επίσημη άποψη, αλλά προσέφεραν τη δική τους κριτική ανάγνωση των εκπαιδευτικών φαινομένων στις χώρες τους.¹⁹

Ένα τρίτο σημείο που δεν θα έπρεπε να παραλείψουμε και για λόγους οφειλής απέναντι στο μόχθο του μεταφραστή Δημ. Θωϊδή και στην εύστοχη επιλογή του έργου, είναι ότι από το 1987 είχε εκδοθεί το συλλογικό βιβλίο των Anweiler, Kuebart, Liegle, Schäjer, Süßmuth, *Εκπαιδευτικά συστήματα στην Ευρώπη* που προαναφέρθηκε. Το έργο αυτό είχε ολοκληρωθεί στις αρχές της δεκαετίας του 1970, εφόσον η δεύτερη έκδοσή του είναι του 1975. Η τρίτη έκδοση, από την οποία έγινε και η μετάφραση, είναι του 1980 και έχει ενσωματώσει και νεότερα, μέχρι το 1979, στοιχεία. Πρόκειται για ένα σημαντικό έργο του οποίου το πρώτο κεφάλαιο (L. Liegle και R. Süßmuth, «Εισαγωγή: Προβλήματα δομής και εξέλιξης των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Ανατολική και Δυτική Ευρώπη», σ. 11-53) προσφέρει μια αξιολογία

17. Δεν έχω άμεση πρόσβαση στο μη μεταφρασμένο έργο του σεβάσιμου Γερμανού καθηγητή, αλλά η μεταφορά του όρου στα ελληνικά καταλήγει σε μια αδόκιμη έκφραση.

18. «Η δυτική Συγκριτική παιδαγωγική... θα απονευρωθεί από τα κοινωνικά-πολιτικά της στοιχεία ακολουθώντας συχνά το δρόμο της αποϊδεολογικοποίησης. Η παιδαγωγική θα "νομιμοποιηθεί" την πολιτική της κυρίαρχης τάξης, θα επενδύει παιδαγωγικά την αποικιοκρατική πολιτική και τις ιμπεριαλιστικές πολιτικές σε βάρος των αναπτυσσόμενων χωρών. Η διαλεκτική μεθοδολογία θα είναι "κοινωνικά ύποπτη" και επιστημονικά απορριπτέα. Οι μαρξιστές παιδαγωγοί δεν θα έχουν και πολλές δυνατότητες διδασκαλίας και έρευνας. Η ιδεολογικοποίηση και πολιτικοποίηση των πάντων στις ανατολικές χώρες ήταν εξίσου κακή υπηρεσία με την αποπολιτικοποίηση και αποϊδεολογικοποίηση σε αρκετές δυτικές χώρες» (σ. 43-44).

19. Όπως, για παράδειγμα, οι Πολωνοί καθηγητές και ακαδημαϊκοί Bogdan Suchodolski και Mikołaj Kozakiewicz, των οποίων το έργο στο χώρο της συγκριτικής εκπαίδευσης έχει παγκόσμια ακτινοβολία.

συγκριτική μελέτη των εκπαιδευτικών συστημάτων που παρουσιάζονται στη συνέχεια και τα οποία αφορούν τις χώρες: Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας, Αγγλία, Γαλλία, Σουηδία και Σοβιετική Ένωση. Ο Σήφης Μπουζάκης θα μπορούσε να είχε αξιοποιήσει ανάλογα το έργο αυτό, στο οποίο πάντως κάνει ορισμένες διακριτικές αναφορές.

Η ίδρυση ελληνικής Εταιρείας συγκριτικής εκπαίδευσης ή η δημιουργία ενός χώρου συγκριτικών εκπαιδευτικών ερευνών θα μπορούσε να επιταχύνει την τόσο αργή ανάπτυξη του επιστημονικού αντικειμένου της Συγκριτικής εκπαίδευσης στη χώρα μας. Το πρώτο το προσπαθούν εδώ και χρόνια σε συνεργασία ο Ανδρέας Καζαμίας και η Μαρία Ηλιού. Το δεύτερο κατατέθηκε ως πρόταση σε ένα σύντομο σημείωμα υπογραμμένο με τα αρχικά: Ι.Ε. Π[ύργωτάκης].²⁰ Αλλά τέτοια ουσιαστικά βήματα απαιτούν ίσως περισσότερες ενδείξεις πρόσληψης των σχετικών εννοιών από την ελληνική επιστημονική κοινότητα.

II. Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

Πριν προχωρήσουμε στη διερεύνηση του πεδίου που καλύπτουν οι Επιστήμες της Αγωγής, του επιστημονικού αντικειμένου της Συγκριτικής εκπαίδευσης και της μεθοδολογίας που αντιστοιχεί στη συγκριτική προσέγγιση των αντίστοιχων θεμάτων, είναι ανάγκη να διευκρινίσουμε ή τουλάχιστον να θίξουμε ορισμένα προβλήματα ορολογίας. Θα θεωρούσα περιττό να προσθέσω ότι η ορολογία είναι σύμφυτη με το επιστημολογικό περιεχόμενο που ορίζεται, αν δεν είχα διαπιστώσει στην πρόσφατη ελληνική βιβλιογραφία κάποια δυσχέρεια πρόσληψης των αυτονόητων ή πασίγνωστων και γι' αυτό παραλειπόμενων σε ένα επιστημονικό κείμενο, ως τέτοιων.

Θα προταχθούν εδώ τα θέματα ορολογίας, όχι μόνο για πρακτικούς λόγους οργάνωσης του κειμένου, αλλά και γιατί εμπλέκονται ισχυρότατα με θέματα μετάφρασης και απόδοσης των όρων από τη μια γλώσσα στην άλλη.

1. Προβλήματα ορολογίας και μετάφρασης

Οι λέξεις που χρησιμοποιούνται στη μετάφραση από τη μια γλώσσα στην άλλη έχουν συχνά λιγότερο ή περισσότερο σημαντικές νοηματικές διαφορές —

20. Ι.Ε.Π., Η ίδρυση Ινστιτούτου συγκριτικής παιδαγωγικής έρευνας, *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 9/88, σ. 183-184.

για λόγους ετυμολογικούς, ιστορικούς ή γενικότερα πολιτισμικούς. Ακόμα, όταν μια γλώσσα διαθέτει έξι συγγενικές λέξεις για να ορίσει ένα αντικείμενο εκεί που μια άλλη διαθέτει τρεις, η μετάφραση και προς τις δύο κατευθύνσεις θα προβληματίσει, το πρόβλημα θα λυθεί «κατ' οικονομίαν» και οι λέξεις της μετάφρασης θα ενσωματώσουν στην ιστορία τους μια νέα περιπέτεια.

Η ελληνική γλώσσα είναι υποχρεωμένη να καλύψει το χώρο των επιστημών της αγωγής με λέξεις που όσο και εάν είναι εύχες και πανάρχαιες —και σε ένα βαθμό και γι' αυτό— δεν αντιστοιχούν πάντα εύκολα στην κλίμακα των νοημάτων που ζητούν σήμερα ένα όνομα. Έχουμε λοιπόν τις λέξεις: παιδεία, εκπαίδευση, αγωγή, μόρφωση... Αλλά *παιδεία* σήμερα σημαίνει άλλοτε *εκπαιδευτικό σύστημα* (Υπουργείο Παιδείας, «τα χάλια της παιδείας μας»), άλλοτε *μόρφωση* και άλλοτε «*κουλούρα*» — άλλη έννοια για την οποία δεν έχουμε ελληνική αντιστοιχία, μια και το δικό μας *καλλιέργεια* σημαίνει άλλο πράγμα, ενώ η λέξη *πολιτισμός* υποχρεώνεται να ακροβατεί μεταξύ δύο διαφορετικών εννοιών. *Εκπαίδευση* χρησιμεύει εναλλακτικά για την κλίμακα εννοιών που αποδίδονται π.χ. στα γαλλικά με τις λέξεις *éducation, instruction, enseignement, formation*. *Αγωγή* σημαίνει άλλοτε την *παιδαγωγική πράξη*, άλλοτε το *αποτέλεσμά* της και άλλοτε την *ποιότητα* του προσώπου. *Μόρφωση* σημαίνει το αποτέλεσμα άλλοτε της άτυπης διαδικασίας της αγωγής και άλλοτε του θεσμοθετημένου εκπαιδευτικού συστήματος. Ακόμα: η λέξη *μαθητεία* πρόσφατα συνδέθηκε με θεσμοθετημένες πρακτικές. Η λέξη *κατάρτιση* προκαλεί συχνά ακόμα δυσπιστία σε αυτούς στους οποίους αναφέρεται — αλλά πώς να μεταφράσουμε τη γαλλική λέξη *formation* που αφορά άλλου τύπου πρακτικές από της μαθητείας (που στα γαλλικά αντιστοιχεί περισσότερο στο *apprentissage*); Η *επιμόρφωση* διέγραψε μια τροχιά την τελευταία δεκαετία που της επέτρεψε να αποδεσμευθεί από το πρώτο συνθετικό της. Κ.ο.κ.

Μέσα από τη χρήση τους δοκιμάζονται, καταξιώνονται, αλλάζουν περιεχόμενο οι λέξεις. Καμία τους δεν είναι αμετάλλακτη, ιερή. Στα επιστημονικά κείμενα, ο κανόνας που απαιτεί να ορίζεται το νόημα των λέξεων που χρησιμοποιούνται, ελαφραίνει το φορτίο των δυσχερών μεταφράσεων και ακριβολογίας. Στη συμβατικότητα θα προστεθεί στη συνέχεια το αποτέλεσμα της νέας χρήσης.

Σε όσα σχετικά είχαν εκτεθεί συνοπτικά στο προηγούμενο κείμενο,²¹ θα ήθελα να προσθέσω πως αν και το θέμα της ορολογίας των επιστημών της αγωγής απασχόλησε για μεγάλο χρονικό διάστημα τους επιστήμονες,²² φαί-

21. Μ. Ηλιού, «Η συγκριτική προσέγγιση...», ό.π.

22. Βλ. στο: A. Vexliard, *La pédagogie comparée. Méthodes et problèmes* (PUF, Παρίσι 1967, 216 σελ.), το πρώτο κεφάλαιο.

νεται να μην τους απασχολεί πια στον ίδιο βαθμό και να έχουν επικρατήσει λύσεις, προς τις οποίες συντάσσονται διαδοχικά και όσοι, σε προηγούμενα στάδια της συζήτησης μέσα στη διεθνή επιστημονική κοινότητα, είχαν αναπτύξει διαφορετικές προτάσεις.

Έτσι, η λέξη Παιδαγωγική δεν καλύπτει ολόκληρο το πεδίο των Επιστημών της Αγωγής που γι' αυτό το λόγο δεν ονομάζονται πια Παιδαγωγικές Επιστήμες. Η Συγκριτική εκπαίδευση έχει επίσης διαδεχθεί στη σχετική φιλολογία τη Συγκριτική παιδαγωγική.²³

Ας δούμε αναλυτικότερα το παράδειγμα του έργου *Οι Παιδαγωγικές Επιστήμες* των Μ. Debesse και G. Mialaret, που είχαμε την τύχη να αποκτήσουμε και στην Ελλάδα — και την ατυχία — και την αποκτήσουμε με αρκετή καθυστέρηση.²⁴ Η ορολογία του πρωτοτύπου εκφράζει τις επιλογές των υπευθύνων της έκδοσης κατά τη δεκαετία του 1960. Να θυμίσουμε ότι στη Γαλλία ήταν τότε πρόσφατες οι εκδόσεις δύο σημαντικών βιβλίων με τίτλο «Η Συγκριτική παιδαγωγική».²⁵ Αλλά να σημειώσουμε επίσης ότι ο μεν Hilker, που εντάσσεται στη γερμανική παιδαγωγική παράδοση, θεωρείται πως έδωσε έμφαση στην παιδαγωγική συνιστώσα των θεμάτων που καλύπτει η Συγκριτική εκπαίδευση,²⁶ ο δε Vexliard στο κείμενό του χρησιμοποιεί εναλλακτικά ή συγχρόνως τους δύο όρους.²⁷ Στον τίτλο άλλων του δημοσιευμάτων, ο ίδιος ο Alexandre Vexliard επέλεξε την ονομασία Συγκριτική εκπαίδευση για το ίδιο επιστημονικό πεδίο.²⁸

Έχοντας λοιπόν επιλέξει τους όρους «Παιδαγωγικές Επιστήμες» και «Συγκριτική παιδαγωγική», οι υπεύθυνοι του έργου αναγκάστηκαν να κάνουν επίσης συζητήσιμες μεταφραστικές και άλλες επιλογές. Έτσι, π.χ., ο τό-

23. Το πρόβλημα της επιλογής των αντίστοιχων ελληνικών όρων μπορεί βέβαια πάντα να τεθεί. Και η κάθε επιλογή είναι νόμιμη, όταν πείθει ότι στηρίζεται σε κάποιο σκεπτικό και όχι στους νόμους της αδράνειας ή στην άκριτη μεταφορά ξένης ορολογίας.

24. Ο πρώτος τόμος του έργου κυκλοφόρησε το 1969 στη Γαλλία (πράγμα που σημαίνει πως το όλο έργο σχεδιάστηκε και κατά ένα μέρος γράφτηκε στο τέλος της δεκαετίας του 1960) και το 1980 στην Ελλάδα. Ο τρίτος τόμος, *Συγκριτική Παιδαγωγική*, κυκλοφόρησε το 1972 στη Γαλλία και το 1984 (1985;) στην Ελλάδα.

25. Franz Hilker, *La pédagogie comparée. Introduction à son histoire, sa théorie et sa pratique*, Εθνικό Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 124 σελ., Παρίσι. Α. Vexliard, *La pédagogie comparée*, βλ. πιο πάνω.

26. Βλ. Α. Vexliard, ό.π., σ. 75.

27. Η πρώτη φάση του προλόγου του συγγραφέα: «Στο παρόν έργο, προτιθέμεθα να δείξουμε τις κύριες πλευρές ενός επιστημονικού κλάδου ακόμα νέου, σε πλήρη ανάπτυξη εδώ και μερικά χρόνια: πρόκειται για τη συγκριτική παιδαγωγική ή συγκριτική εκπαίδευση» (σ. 1). Βλ. επίσης: «...ο όγκος των μελετών Συγκριτικής εκπαίδευσης (ή Συγκριτικής παιδαγωγικής) αυξάνει χρόνο το χρόνο» (σ. 65).

28. Πρβλ. Α. Vexliard, «L'éducation comparée et la notion de caractère national», *Revue de psychologie des peuples*, 20, 2, 1965, σ. 179-203, και του ίδιου, «Education comparée et psychologie collective», *Bulletin de Psychologie*, XXXVIII, ap. 368, Νοέμβριος 1984, σ. 115-121.

μος *Συγκριτική παιδαγωγική* υποδιαιρείται σε δύο μεγάλα μέρη, «Το γαλλικό παιδαγωγικό σύστημα» και «Τα ξένα παιδαγωγικά συστήματα», ενώ είναι ολοφάνερο από τα περιεχόμενά τους ότι η λέξη «παιδαγωγικός» εδώ χρησιμοποιείται με μεγάλη ελευθερία (και αυτό ισχύει τόσο για το γαλλικό πρωτότυπο όσο και για την ελληνική μετάφραση) για να ορίσει τα εκπαιδευτικά συστήματα.

Ο τόμος *Συγκριτική παιδαγωγική* εισάγεται με το ουσιαστικό κείμενο του J. Lauwerys, στο οποίο δίνεται ο τίτλος: «Η συγκριτική παιδαγωγική: η ανάπτυξη της, τα προβλήματά της». Αλλά τόσο στον τίτλο όσο και στο κείμενο, «συγκριτική παιδαγωγική» αποτελεί την ελεύθερη μετάφραση του όρου «comparative education». Η επιλογή αυτή είχε πολλές επιπτώσεις στην απόδοση του κειμένου που έγραψε ο συγγραφέας. Έτσι, π.χ., όταν διαβάζουμε στο γαλλικό κείμενο: «...si bien que Robert King Hall a été tenté et presque convaincu d'appeler les cours qu'il donnait "Politique de l'éducation" plutôt que "Pédagogie comparée"»,²⁹ χρειάζεται να αποκαταστήσουμε ένα πρωταρχικό «... politics of education / comparative education...» για να καταλάβουμε τι ακριβώς ήθελε να πει ο R. King Hall. Όσο για το αντίστοιχο ελληνικό κείμενο, η συστηματική μετάφραση και του γαλλικού «éducation» ως «παιδεία», εξαφάνισε και το αντικείμενο «εκπαιδευτική πολιτική» – γιατί, βέβαια, «πολιτική της παιδείας» δεν σημαίνει το ίδιο πράγμα (βλ. σ. 49: «...έτσι που ο Robert King Hall είχε τη γνώμη και σχεδόν ήταν πεισμένος ότι οι παραδόσεις που έδινε με τον τίτλο "Πολιτική της παιδείας" έπρεπε να τις αποκαλέσει "Συγκριτική παιδαγωγική"»).

Η παρέμβαση στο κείμενο του J.A. Lauwerys αναγγέλλεται σε υποσημείωση από την αρχή: «Στο πλαίσιο ενός "Συγγράμματος των Παιδαγωγικών Επιστημών" η αγγλική έκφραση Comparative Education μεταφράστηκε "Pédagogie comparée" που θεωρείται συνώνυμη και πιο συνηθισμένη στα γαλλικά».³⁰ Και στην ελληνική έκδοση όπου μεταφέρεται και η υποσημείωση προστίθεται σε παρένθεση: «Σ.τ.Μ. και στα ελληνικά» και σε άλλη παρένθεση το ελληνικό ισοδύναμο «Συγκριτική παιδαγωγική».

Αλλά το 1976, όταν ολοκληρωνόταν πια η έκδοση του πολύτομου έργου *Οι Παιδαγωγικές Επιστήμες* (το οποίο παράλληλα μεταφραζόταν και κυκλοφορούσε στα ισπανικά, τα ιταλικά, τα πορτογαλικά και τα ιαπωνικά), ο Gaston Mialaret εκδίδει το μικρό αλλά περιεκτικό βιβλίο του *Οι Επιστήμες της αγωγής*.³¹ Στον πίνακα όπου κατατάσσει τις επιστήμες αυτές, περιλαμβάνει

29. σ. 31.

30. σ. 29 στο ελληνικό κείμενο και σ. 11 στο γαλλικό.

31. G. Mialaret, *Les sciences de l'éducation*, PUF, Παρίσι, «Que sais-je?», 1976, 128 σελ. Αργότερα, το Διεθνές Γραφείο Εκπαίδευσης (B.I.E.) θα του αναθέσει την ευθύνη της έκδοσης

νει τη «Συγκριτική εκπαίδευση»,³² την οποία παρουσιάζει αναλυτικότερα στις επόμενες σελίδες.³³ Και χρησιμοποιεί για να την ορίσει ένα εκτεταμένο απόσπασμα από το κείμενο του J.A. Lauwerys που είχε δημοσιευτεί στον τόμο *Συγκριτική παιδαγωγική*, παραπέμποντας σε αυτόν. Αυτή τη φορά όμως, η comparative education μεταφράζεται πιστά ως *éducation comparée*, ενώ δίνεται αυτή η διακριτική επεξήγηση μέσα στο σώμα του κειμένου: «Αυτό το απόσπασμα του J. Lauwerys διαγράφει καθαρά τα γενικά όρια αυτού του επιστημονικού κλάδου. Κάναμε πάντως μια αλλαγή ορολογίας και αντικαταστήσαμε παντού τη λέξη “παιδαγωγική” με τη λέξη “εκπαίδευση” για να ευθυγραμμιστούμε συγχρόνως και με τις απαρχές της έκφρασης³⁴ και με τις συήθειες της διεθνούς ζωής».³⁵

Τρία χρόνια αργότερα εκδίδεται υπό τη διεύθυνση του Gaston Mialaret το *Λεξιλόγιο της Αγωγής*.³⁶ Στο λήμμα «Επιστήμες της αγωγής»³⁷ παρουσιάζεται και ο πίνακας της σ. 45 του ομώνυμου βιβλίου του G. Mialaret, ενώ σημειώνονται οι «αβεβαιότητες της έκφρασης» και οι «δισταγμοί» μεταξύ «παιδαγωγικής επιστήμης» και «επιστήμης της αγωγής», ανάγεται η εξάπλωση της έκφρασης «επιστήμες της αγωγής» στην ίδρυση του Ινστιτούτου των Επιστημών της Αγωγής το 1912 στη Γενεύη και η καθιέρωσή της στη Γαλλία στη δημιουργία πανεπιστημιακού διπλώματος «επιστημών της αγωγής» το 1967.

Στην πολυσέλιδη ανάπτυξη των λημμάτων «Education»³⁸ και «Pédagogie»³⁹ βρίσκει κανείς ενδιαφέροντα στοιχεία για το θέμα μας. Έτσι, η «Συγκριτική εκπαίδευση» και πάλι ορίζεται με το απόσπασμα του κειμένου του J. Lauwerys στη σωστή του μετάφραση, αλλά με παραπομπή στον τρίτο τόμο του έργου *Οι Παιδαγωγικές Επιστήμες*. Όσο για την παιδαγωγική, αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι ως θεωρία περί της αγωγής (*réflexion sur l'éducation*) μπορεί να κατευθύνεται είτε προς τη φιλοσοφία της αγωγής είτε προς την πρακτική της αγωγής «και συμπίπτει τότε με τη διδακτική ή τις διδακτικές» είτε προς την «επιστημονική στάση (επιστημονική παιδαγωγική, πειραματική παιδαγωγική)». Και συνεχίζει ο G. Mialaret: «Με την εμφάνιση των επιστη-

ενός τόμου με τίτλο «Εισαγωγή στις επιστήμες της αγωγής»: G. Mialaret, *Introduction aux Sciences de l'Éducation*, Unesco Delachaux et Niestle, 1985, 110 σελ.

32. G. Mialaret, *Les sciences...*, ό.π., 45.

33. Στο ίδιο, σ. 54-59.

34. Εννοεί τον τίτλο του βιβλίου του μεγάλου «προγόνου» M.-A. Jullien de Paris: *Esquisse et vues préliminaires d'un ouvrage sur l'éducation comparée* (σχετικά βλ. πιο κάτω).

35. Ό.π., σ. 55.

36. *Vocabulaire de l'Éducation*, PUF, Παρίσι 1979.

37. Στο ίδιο, σ. 399.

38. Στο ίδιο, σ. 192-198.

39. Στο ίδιο, σ. 333-338.

μών της αγωγής (...) η παιδαγωγική και οι παιδαγωγικές επιστήμες εμφανίζονται να αποτελούν (...) τις επιστήμες που μελετούν την παιδαγωγική σχέση και την ίδια την παιδαγωγική πράξη».⁴⁰

Ο Gaston Mialaret κάνει σε αυτό το κείμενο διαπιστώσεις που συμπυκνώνουν μακρόχρονες διαδικασίες. Το ίδιο έτος της έκδοσης του *Λεξιλογίου*, το επιστημονικό περιοδικό που εκδίδεται μέχρι σήμερα από το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο εκπαίδευσης και κοινωνικής πολιτικής του Ευρωπαϊκού Μορφωτικού Ιδρύματος αλλάζει τίτλο έπειτα από δεκατρία χρόνια παρουσίας: αντί *Paedagogica Europea* θα ονομάζεται στο εξής *European Journal of Education*.

Η πορεία των λέξεων, η πορεία των επιστημονικών όρων ενσωματώνει και την εξέλιξη του επιστημονικού πεδίου και την ένταση (την «πυκνότητα» θα έλεγε ο Κ.Θ. Δημαράς)⁴¹ στους χώρους καλλιέργειάς του και τις διεθνείς πρακτικές.

Ένα παράδειγμα κοντινό μας: το σημαντικό δίτομο έργο *Προς μίαν ελληνικήν Κοινωνιολογίαν της Παιδείας*⁴² της Ιωάννας Λαμπίρη-Δημάκη αποτέλεσε την πρώτη συστηματική παρουσίαση στην Ελλάδα του νέου αυτού επιστημονικού κλάδου. Μία δεκαετία αργότερα, το σύγγραμμα της Άννας Φραγκουδάκη⁴³ τιτλοφορείται *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*.⁴⁴ Δεν πρόκειται για διαφορά μεταξύ των δύο επιστημόνων. Πρόκειται για διαφορά εποχής. Στο έργο: *Η Κοινωνιολογία σήμερα. Με κείμενα 30 συγγραφέων*⁴⁵ η Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη χρησιμοποιεί πια τον όρο: κοινωνιολογία της εκπαίδευσης.⁴⁶ Η υιοθέτηση νέου όρου δεν σημαίνει ανακολουθία (η εμμονή θα σήμαινε ακαμψία), αλλά αποτελεί δείγμα επιστημονικής εγρήγορσης, συνεχούς παρουσίας και προβληματισμού στο αντίστοιχο επιστημονικό πεδίο. (Προσωπικά, είχα χρησιμοποιήσει αδόκιμα την έκφραση *Σχεδιοποίηση της παιδείας* σε νεανικό μου κείμενο,⁴⁷ μετέφρασα αργότερα συμβατικά τους αντίστοιχους ξένους όρους

40. Στο ίδιο, σ. 334.

41. «Οι συμπώσεις στην Ιστορία των γραμμάτων και στην Ιστορία των ιδεών», στο Κ.Θ. Δημαράς, *Συμπωσιακά (Συμπώσεις-γλώσσα-γενεές)*, Τρεις ανακινώσεις, Αθήνα 1965, βλ. σ. 17.

42. Έκδοση Ε.Κ.Κ.Ε., 1974.

43. Η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης διδάχτηκε στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων από την Άννα Φραγκουδάκη (1980-81 και εξής), από τη Μαρία Ηλιού (1984-85 και εξής) και από νεότερους συναδέλφους τους. Στη συνέχεια εντάχθηκε στα προγράμματα και άλλων Πανεπιστημίων.

44. Εκδόσεις Παπαζήση, 1985.

45. Εκδόσεις Παπαζήση, 1987.

46. Βλ. σ. 45 του έργου.

47. «Η σχεδιοποίηση της παιδείας», *Παιδεία και Ζωή*, I, αρ. 93, 1961, σ. 91-93.

σε προγραμματισμό της εκπαίδευσης, για να προβληματίζομαι σήμερα, μαζί με τη Γίτσα Πολυδωρίδη, μήπως θα ήταν ορθότερο να χρησιμοποιούμε τη λέξη: *σχεδιασμός*. Αλλά στο διάστημα μιας τριακονταετίας, ο αντίστοιχος επιστημονικός κλάδος και οι εφαρμογές του έχουν διαγράψει μία εντυπωσιακή τροχιά με πολλές διακυμάνσεις.)

Πολλά είναι τα προβλήματα που τίθενται, όταν η απόδοση των εννοιών και των όρων αντιμετωπίζεται με την ανάλογη περίσκεψη. Ας αναφέρουμε ακόμα μερικές χαρακτηριστικές περιπτώσεις σχετικά με τους όρους που μας απασχολούν. Ο Kotaro Tawaragi κατέθεσε τη γιαπωνέζικη αμηχανία εμπρός στη λέξη *education*, δεδομένου ότι οι δύο αντίστοιχες λέξεις που διαθέτει η γλώσσα του («*Kyo-iku*» και «*hatsu-iku*») εκφράζουν συγχρόνως και γιαπωνέζικες αξίες για την αγωγή των παιδιών.⁴⁸ Ο J.L. Garcia Garrido θεωρεί ότι πρέπει να χρησιμοποιούνται οι όροι *educati6n comparada*, αλλά *pedagogia comparativa*.⁴⁹ Να θυμίσουμε ότι τόσο η ισπανική γλώσσα όσο και η γαλλική (και ίσως όλες οι λατινογενείς), διαθέτουν τρεις λέξεις (*comparada*, *comparativa*, *comparatista* — *comparé*, *comparatif*, *comparatiste*), εκεί που η ελληνική χρησιμοποιεί μόνο μία. Ο Etiemble κάνει μια λεπτή ανάλυση των αποχρώσεων των σχετικών όρων σε διάφορες γλώσσες. Και σημειώνει: «Σε τελευταία ανάλυση, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως ανάλογα με το αν πρόκειται για *vergleichende Literatur*, για *letterature comparee* ή για *comparative literature*, τίθεται το θέμα της ίδιας της μεθοδολογίας του συγκριτισμού: στη μια περίπτωση θα επιμέναμε στην ίδια την πράξη της σύγκρισης· στην άλλη, στα αποτελέσματα συγκρίσεων που έχουν ήδη γίνει».⁵⁰

Η διαδρομή της λέξης «παιδαγωγική» (ως ουσιαστικό ή ως επίθετο) κατά τις τελευταίες δεκαετίες κατά τις οποίες αναπτύσσονται θεαματικά οι Επιστήμες της αγωγής, την οδηγεί και πάλι στον δικό της, εξαιρετικά σημαντικό και αναπαλλοτρίωτο χώρο της παιδαγωγικής σχέσης. Αυτόν πραγματεύεται η παιδαγωγική ως επιστήμη ή η Συγκριτική παιδαγωγική⁵¹ από τη δική της οπτική. Οι απόπειρες που έγιναν για να αντικατασταθεί σε αυτό το χώρο, δεν τελεσφόρησαν.⁵²

Αλλά δεν τελεσφόρησε και η προσπάθεια προσάρτησης από την παιδα-

48. K. Tawaragi, «How can “education” be translated?» στο World Council of Comparative Education Societies, V World Congress of Comparative Education. Dependence and interdependence in Education: the role of comparative education, *Abstracts of papers*, AFEC, Παρίσι 1984, σ. 131.

49. *Educación Comparada. Fundamentos y problemas*, Dykinson, Μαδρίτη 1982, σ. 94.

50. «Littérature Comparée» στο *Encyclopaedia Universalis*, τ. 10, 1977, σ. 10.

51. Ενώ η Συγκριτική εκπαίδευση έχει ευρύτερο αντικείμενο.

52. Έχουν προταθεί κατά καιρούς οι όροι *educologie* (πώς θα το μεταφράζαμε; «αγωγολογία»; — αλλά έτσι κι αλλιώς θεωρήθηκε κακόχη), *ανδραγωγική* (αλλά υπήρξαν και όσοι θύμιζαν και το άλλο μισό του ενήλικου πληθυσμού).

γωγική των άλλων Επιστημών της αγωγής. Σήμερα, όπου η λέξη «παιδαγωγική» επιστημαίνεται με ευρύτερη έννοια, πρόκειται συνήθως για ένδειξη κάποιας ιδιαίτερης εμμονής στην τοπική παράδοση – τέτοια δείγματα είναι περισσότερο στον γερμανόφωνο χώρο.

Η ονομασία Συγκριτική εκπαίδευση έχει πια επικρατήσει διεθνώς. Οι επιστημονικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται σε αυτό το πεδίο και στις πέντε ηπείρους, χρησιμοποιούν σχεδόν όλες αυτή την ονομασία. Το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εταιρειών Συγκριτικής Εκπαίδευσης (WCCES) εμφανίζεται σε τρεις, διεθνούς εμβέλειας, γλώσσες με αυτή την ονομασία⁵³ και με αυτή την ονομασία οργανώνει τα παγκόσμια συνέδριά του.⁵⁴

2. Το επιστημονικό πεδίο

α) Οι Επιστήμες της Αγωγής

Οι Επιστήμες της Αγωγής αποτελούν ένα ευρύτατο σύνολο νέων επιστημονικών κλάδων που διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια του αιώνα μας,⁵⁵ στο σημείο επαφής της θεωρίας και της έρευνας για την αγωγή και την εκπαίδευση με άλλες, διαμορφωμένες νωρίτερα, επιστήμες.⁵⁶ Η οροθέτηση και η κατάταξή τους δεν έπαψαν να απασχολούν τη διεθνή επιστημονική κοινότητα. Οι διάφορες προτάσεις έχουν την εσωτερική τους λογική η καθεμία και δεν μπορούμε να πούμε ότι κάποια από αυτές έχει επικρατήσει.

Στα άρθρα μου του 1982 (και στο περισσότερο ανεπτυγμένο κείμενο του 1984 που τέθηκε ως «Προλεγόμενα» στον τόμο *Συγκριτική Παιδαγωγική*), είχα κάνει μια πρόταση καταγραφής και κατάταξης των Επιστημών της Αγωγής. Είχα επίσης παρουσιάσει το σχήμα που προτείνεται από τον Gaston Mialaret στο περιεκτικό βιβλίο του *Οι Επιστήμες της Αγωγής*, καθώς και στο

53. World Council of Comparative Education Societies
Consejo Mundial de las Societades de Eucucación Comparada
Conseil Mondial des Sociétés d'Education Comparée.

54. World Congress of Comparative Education
Congreso Mundial de Educación Comparada
Congrès Mondial d'Education Comparée.

55. «Ακριβώς τον 19ο αιώνα [...] η παιδαγωγική κερδίζει την υπόσταση της “επιστήμης της αγωγής”. Ο 20ός αιώνας θα είναι η εποχή των επιστημών της αγωγής. Το πέρασμα από τον ενικό στον πληθυντικό [...] σηματοδοτεί εδώ μια αλλαγή που είναι συγχρόνως επιστημολογική και κοινωνιολογική». D. Hameline, «Ο 19ος αιώνας, χρυσή εποχή της παιδαγωγικής», *Encyclopaedia Universalis* (τ. 14, 1985, σ. 102). Αναφέρεται από τον Michel Debauvais, «Dimension internationale du débat sur la nature des sciences de l'éducation. Une perspective comparative», *Perspectives*, XIX, αρ. 3, 1989, σ. 416.

56. Βλ. και Μ. Ηλιού, «Η συγκριτική προσέγγιση...», ό.π., σ. 11.

Λεξιλόγιό του.⁵⁷ Ο J.L. García Garrido κατατάσσει τις Επιστήμες της Αγωγής σε πέντε ομάδες (ανθρωπολογικές, μεθοδολογικές, τελεολογικές, συνθετικές και αναλυτικο-συνθετικές επιστήμες της αγωγής· σε αυτή την τελευταία ομάδα εντάσσει και τη Συγκριτική εκπαίδευση).⁵⁸

Πολύ ενδιαφέρουσα είναι και η πρόταση «συστημικής κατάταξης των επιστημονικών κλάδων που συνδέονται με την αγωγή» που κατατίθεται στο ερευνητικό άρθρο του Carlos Olivera.⁵⁹ Η συστηματική προσέγγιση κερδίζει έδαφος τα τελευταία χρόνια, όπως διαπιστώνει και ο J.L. García Garrido σε πρόσφατο άρθρο του, όπου σημειώνεται: «...η εκπαιδευτική διαδικασία είναι επιπλέον»... «ένα κοινωνικό σύστημα συνδεδεμένο μόνιμα με άλλα κοινωνικά συστήματα, εξ ου και η δυσκολία να το μελετήσει κανείς χωριστά, κάνοντας αφαίρεση των άλλων συστημικών πραγματικοτήτων».⁶⁰

Η επιστημολογική συζήτηση για τις Επιστήμες της Αγωγής δεν βρήκε κατάλληλο έδαφος στον αγγλόφωνο χώρο, όπου δεν χρησιμοποιείται ο όρος, ενώ το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε περισσότερο σε θέματα μεθοδολογίας της αντίστοιχης έρευνας, παρά τις θεωρητικές και επιστημολογικές καταβολές τους.⁶¹

Στον γερμανόφωνο χώρο, όπου από πολύ παλιά η επιστημολογική συζήτηση επικεντρώθηκε κατά μέγα μέρος στο πρόβλημα «επιστήμες» ή «επιστήμη» της Αγωγής, η εξέλιξη της οδηγεί σε ένα συγκερασμό όπου νομιμοποιούνται συγχρόνως και οι δύο ονομασίες, αφού διευκρινίζεται ότι αντιστοιχούν πια σε διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα.⁶² Ουσιαστικά, Επιστήμη της Αγωγής τείνει να είναι η σύγχρονη ονομασία της Παιδαγωγικής ως επιστήμης, η οποία διατηρεί τη θέση της μέσα στις Επιστήμες της Αγωγής, χωρίς να ταυτίζεται μαζί τους. Η τάση να καλυφθούν όλες οι επιστήμες της Αγω-

57. Η σύγκριση του σχήματος αυτού με τη δομή και τα περιεχόμενα του έργου *Οι Παιδαγωγικές Επιστήμες* δείχνει, ακόμα μία φορά, ότι ο G. Mialaret επεξεργάστηκε το επιστημολογικό πρόβλημα των Επιστημών της Αγωγής μετά την έκδοσή του.

58. *Educación Comparada. Fundamentos y problemas*, ό.π., σ. 188-190.

59. «Pour une théorie de base de l'éducation comparée», *Perspectives*, XVIII, ap. 2, 1988, σ. 171-191.

60. «Education comparée et sciences de l'éducation. Variations sur un thème classique», *Perspectives*, XIX, ap. 3, 1989, σ. 393. Πρβλ. και Guy Berger, E. Brunswic, *L'éducation et l'approche systémique. Manuel pour améliorer la pratique de l'éducation*, Unesco, Παρίσι 1981.

61. Πρβλ. και M. Debauvais, ό.π.

62. Ο Wolfgang Mitter υποστηρίζει ότι η Επιστήμη της Αγωγής πρέπει να θεωρείται ως το κεντρικό σημείο ολοκλήρης της ομάδας των Επιστημών της Αγωγής και ότι η αμοιβαία σχέση *επιστήμης* και *επιστημών* της Αγωγής μπορεί να αποτελέσει γόνιμο στοιχείο προβληματισμού (W. Mitter, «Educational Sciences or Educational Science? Some considerations on a basic issue» στο *Les sciences de l'éducation: perspectives et bilans européens*, επιμ. I. Cavicchi-Broquet και P. Furter, Πανεπιστήμιο της Γενεύης, Σχολή Ψυχολογίας και Επιστημών της Αγωγής, Δεκέμβριος 1982, σ. 83-95).

γής με τον όρο «Παιδαγωγική» (ή Επιστήμη της Αγωγής) μοιάζει να χάνει οριστικά έδαφος.

β) Η Παιδαγωγική

Η Παιδαγωγική, ως κοινωνική διαδικασία, ως διδακτική πρακτική και ως «τέχνη» ή «έμφυτη ικανότητα» του εκ-παιδευέιν, έχει μακράιωνες καταβολές. Ως θεωρία ή φιλοσοφία της αγωγής αποτέλεσε τμήμα της Φιλοσοφίας. Ως ιστορία της αγωγής συνδέθηκε στενά με την Ιστορική επιστήμη. Ως επιστήμη αυτοτελής επωφελήθηκε από την ανάπτυξη της νεαρής επιστήμης της ψυχολογίας και έφτασε, σε κάποιο στάδιο της εξελικτικής της πορείας, να αποκρυσταλλωθεί και να προβληθεί ως Ψυχοπαιδαγωγική.⁶³

Η ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών στον αιώνα μας ή, μάλλον, ευρύτερα, η ανάπτυξη των επιστημών της κοινωνίας και του ανθρώπου⁶⁴ επηρέασε και διαμόρφωσε αυτό το ευρύ φάσμα επιστημονικών χώρων και κλάδων που αποκαλούνται σήμερα Επιστήμες της Αγωγής.

Και η Παιδαγωγική; Εάν αφαιρέσουμε τη μάχη οπισθοφυλακής που έδωσαν και δίνουν παιδαγωγοί που έμειναν προσκολλημένοι στον 19ο αιώνα, αρνούμενοι (ή μη δυνάμενοι) να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις, θα δούμε ότι η ουσία της συζήτησης που αναπτύσσεται τις τελευταίες δεκαετίες γύρω από το επιστημονικό της αντικείμενο, διαγράφει δύο κύριες αντιθετικές τάσεις:

α) συρρίκνωσή της, ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης των επιστημών της αγωγής αφενός, της έμφασης στην κοινωνική διάσταση των θεμάτων της αγωγής αφετέρου, ενώ παράλληλα, στην επίμοχθη προσπάθεια διαμόρφωσης του επιστημονικού της status, εγκαταλείπονται παραδοσιακές προεπιστημονικές αντιλήψεις που εξασφάλιζαν στην Παιδαγωγική ένα πεδίο στοχασμού ουσιαστικά δίχως όρια·

β) επαναπροσδιορισμός και αποκατάστασή της, ως αποτέλεσμα των διαπιστώσεων μονομέρειας στα ενδιαφέροντα των επιστημόνων-ερευνητών αφενός, της στροφής στο χώρο της κοινωνιολογίας αφετέρου προς τη διερεύνηση του ρόλου των ατόμων στη διαδικασία παραγωγής-διαμόρφωσης της κοι-

63. Βλ. στην Ελλάδα το σημαντικό σύγγραμμα του Χρ. Π. Φράγκου, *Ψυχοπαιδαγωγική, Θέματα παιδαγωγικής ψυχολογίας, παιδείας, διδακτικής και μάθησης*, εκδ. Παπαζήση, 1977, 444 σελ.

64. Για μια συνολική θεώρηση αυτών των επιστημών, βλ. α) το μεγάλο έργο της Ουνέσκο *Tendances principales de la recherche dans le sciences sociales et humaines*, Παρίσι 1970, β) M. Godelier, *Les sciences de l'homme et de la société en France. Rapport au Ministre de la Recherche et de l'Industrie*, Παρίσι, La Documentation française, 1982, δύο τόμοι, 560 και 212 σελ., γ) Association des enseignants et chercheurs en sciences de l'éducation (AECSE), *Sciences anthroposociales et sciences de l'éducation*, Παρίσι, AECSE, δύο τόμοι, 194 και 245 σελ.

ωνίας, ενώ παράλληλα αξιοποιούνται οι μικρο-αναλύσεις και τα μικροπεδία.⁶⁵

Σε ένα πρωτοποριακό του άρθρο,⁶⁶ ο Ανδρέας Καζαμίας, κάνοντας, ως πρόεδρος τότε της Comparative and International Education Society και αρχισυντάκτης του περιοδικού της *Comparative Education Review*, τον καθιερωμένο απολογισμό για το χώρο της Συγκριτικής εκπαίδευσης, επισήμανε, ότι οι επιστήμονες που καλλιεργούν αυτό τον κλάδο, δίνοντας έμφαση στις δομικές, θεσμικές, πολιτικές διαστάσεις της εκπαίδευσης, έχουν παραμελήσει τα καθαρά παιδαγωγικά θέματα. Και έκανε έκκληση για να δοθεί στο εξής, στο χώρο της Συγκριτικής εκπαίδευσης, η σημασία που χρειάζεται στη Συγκριτική παιδαγωγική. Αργότερα επανήλθε στο ίδιο θέμα, με έμφαση και ισχυρή επιχειρηματολογία, υποστηρίζοντας ότι η Συγκριτική εκπαίδευση θα κέρδιζε, «εάν έδινε μεγαλύτερη σημασία στον πλούσιο και εξαιρετικά ουσιώδη χώρο της παιδαγωγικής».⁶⁷

Η καλλιέργεια και η ανάπτυξη της Παιδαγωγικής δεν θα ήταν σωστό να αντιπαρθεθεί προς την καλλιέργεια και την ανάπτυξη άλλων επιστημών της αγωγής, όπως, για παράδειγμα, η Συγκριτική Εκπαίδευση.⁶⁸

γ) Η συγκριτική προσέγγιση

Η συγκριτική προσέγγιση, την οποία θα προσδιόριζα ως τη συγκριτική «διάθεση» του επιστήμονα + την εφαρμογή συγκριτικών μεθόδων και τεχνικών, έχει διαμορφώσει πολλούς κλάδους στις ανθρωποκοινωνικές επιστήμες. Κατά τον Jean Piaget, «η συγκριτική τάση» ήταν ο πρώτος από τους βασικούς παράγοντες που συνέβαλαν στο να περάσουν από το προ-επιστημονικό στάδιο στο επιστημονικό επίπεδο επιστήμες όπως: η Κοινωνιολογία, η Εθνολογία, η Γλωσσολογία, η Οικονομική και άλλες.⁶⁹ Αναφερόμαστε στον 19ο

65. Βλ. σχετικά και στο Marie Eliou, «La problématique feminine dans les sciences de l'éducation», στον τόμο *Ελληνογαλλικά. Αφιέρωμα στον Roger Milllex*, Αθήνα 1990, σ. 329-330.

66. Andreas M. Kazamias, «Comparative pedagogy: an assignment for the 70's», *Comparative Education Review*, τ. 16, αρ. 3, Οκτώβριος 1972, σ. 406-411.

67. Andreas M. Kazamias, Karl Schwartz, «Intellectual and ideological perspectives in comparative education: an interpretation», *Comparative Education Review*, τ. 21, αρ. 2/3, Ιούλιος-Οκτώβριος 1977, σ. 176.

68. Στην επιστημονική επετηρίδα του τομέα των Επιστημών της Αγωγής του Αυτόνομου Πανεπιστημίου της Βαρκελώνης (1981), που αφιερώθηκε στην επιστημολογία των Επιστημών της Αγωγής, ο J.L. Garcia Garrido παρουσιάζει σε ένα του άρθρο «Το παρόν και το μέλλον της Συγκριτικής εκπαίδευσης» (κείμενο που θα ενταχθεί αργότερα στο σημαντικό του έργο *Educación Comparada. Fundamentos y problemas*), ενώ συνοψιγράφει με τον Jaime Sarramona ένα άλλο άρθρο με τίτλο «Έννοια και όρια μιας Παιδαγωγικής του σήμερα».

69. J. Piaget, «Introduction. La situation des sciences de l'homme dans le système des

αιώνα, οπότε εμφανίζονται οι απαρχές της συγκριτικής μεθόδου.⁷⁰ Στον αιώνα μας, όπως ήδη αναφέρθηκε,⁷¹ τα φαινόμενα διαμόρφωσης νέων επιστημονικών κλάδων επιταχύνθηκαν.

Στην Ελλάδα, ο συγκριτισμός εμφανίζεται και διαδίδεται στο χώρο της φιλολογικής επιστήμης από τον Κ.Θ. Δημαρά.⁷² Ο ίδιος καταθέτει, με το μοναδικό υπαινικτικό του ύφος, τις «τύψεις» του για το ότι συνέβαλε στο να εισαχθεί ο συγκριτισμός σε έναν τόπο που δεν ήταν ίσως ακόμα έτοιμος να τον απομοιώσει.⁷³

Η πρώτη προϋπόθεση της «συγκριτικής τάσης», είναι, κατά τον J. Piaget, η απομάκρυνση από μια κεντρική, προσωπική, προνομιούχο, οπτική.⁷⁴ Καταλαβαίνουμε γιατί η καλλιέργεια αυτών των μεθόδων παραπέμπει σε μακροχρόνιες διεργασίες. Αλλά συνειδητοποιούμε επίσης ότι η Ιστορία των ιδεών, η Ιστορία της έρευνας και της επιστήμης, δεν σταματούν για να περιμένουν τους βραδυπορούντες. Επείγει, λοιπόν, η πληροφόρησή μας τουλάχιστον, για ό,τι βρίσκεται πέρα από τον κοντινό μας ορίζοντα.

Οι συγκριτικοί επιστημονικοί κλάδοι πληθαίνουν, όπως είδαμε. Είναι γιατί, όπως λέει ο Georges Balandier, «δεν μπορούμε πια να κοιτάζουμε την κοινωνία στην εικόνα ενός μόνο καθρέφτη. Ένας διευρυμένος συγκριτισμός αποκρούει τις μονόπλευρες θεωρητικοποιήσεις· αποκτά κριτική λειτουργία, πολλαπλασιάζοντας συγχρόνως τις δυνατότητες διαμόρφωσης καλύτερα θεμελιωμένων γενικεύσεων».⁷⁵

Αλλά στη συγκριτική προσέγγιση είναι απαραίτητη και η επίγνωση της ιστορικής διάστασης, σχετικά με το αντικείμενο. Αναφορικά με τη λογοτεχνία, γράφτηκε πως «ο συγκριτισμός ανανεώνει κάθε φορά την ιστορικότητα

---

sciences» στο *Tendances principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines*, Méρος I. Sciences sociales, Mouton-Unesco, Παρίσι-Χάγη 1970, σ. 9.

70. Ο Stein Rokkan μιλάει για τους «πρωτοπόρους του 19ου αιώνα» που υπήρξαν «φλογεροί υπερασπιστές της συγκριτικής μεθόδου»: «Recherche trans-culturelle, trans-societale et trans-nationale», στο *ίδιο*, σ. 779. Πρβλ. και Κ.Θ. Δημαράς, *Συγκριτισμός*, Ανάτυπο από τον όγδοο τόμο του περιοδικού *Μνήμων*, Αθήνα 1980. Επίσης: Ζ.Ι. Σιαφλέκη, Προβλήματα μεθόδου και πεδία έρευνας στη Συγκριτική Φιλολογία, *Δωδώνη*, ΙΒ, 1983, σ. 307-328.

71. Βλ. Μ. Ηλιού, «Η συγκριτική προσέγγιση...», ό.π.

72. «Στην Ελλάδα η Σ.Φ. έγινε γνωστή με δημοσιεύματα του Κ.Θ. Δημαρά, στον οποίο και πρέπει να αναγνωριστεί ο τίτλος του πρωτοπόρου στον τομέα αυτόν»: Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού, *Η Συγκριτική Φιλολογία. Χώρος, σκοπός και μέθοδοι έρευνας*, Εκδόσεις «Καρδαμίτσα», Αθήνα 1981, σ. 22. Η Ελ. Πολίτου-Μαρμαρινού υπενθυμίζει στη συνέχεια ότι στα Ελληνικά Πανεπιστήμια υπήρχε, όταν γράφτηκε το άρθρο της, μόνο η Έδρα Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας της Νεωτέρας Ευρώπης στη Φιλοσοφική Σχολή της Θεσσαλονίκης, «που ιδρύθηκε το 1964 και πληρώθηκε μόλις το 1975».

73. Ό.π., σ. 117, 118, 119-120.

74. Ό.π., σ. 9. Στη συνέχεια θα επιμείνει στην «décentration comparatiste», σ. 11 κ.α.

75. G. Balandier, «La sociologie aujourd'hui», *Cahiers internationaux de Sociologie*, LXXI-1981, σ. 198.

του λογοτεχνικού κειμένου χωρίς να την καταργεί». ⁷⁶ Η ιστορικότητα των εκπαιδευτικών συστημάτων, η ιστορικότητα της εκπαίδευσης γενικότερα, δεν μπορεί να απουσιάζει από τη συγκριτική θεώρηση των εκπαιδευτικών φαινομένων, αλλιώς χάνεται το νόημα του εγχειρήματος. ⁷⁷ Ας θυμίσουμε, πάλι από τον Κ.Θ. Δημαρά, έναν κίνδυνο αντιστροφής στην ερμηνεία των σχέσεων ανάμεσα στα φαινόμενα, που ενυπάρχει στην προσπάθεια συγκριτικής προσέγγισης, όταν ο επιστημονικός εξοπλισμός δεν είναι επαρκής: «Να το ξεκαθαρίσουμε μια και καλή· δεν είναι η μίμηση που προκαλεί την ταύτιση και την ομοιότητα, αλλά από την ταύτιση και την ομοιότητα παράγεται, προκαλείται η μίμηση. Όταν δεν καταλάβουμε την απλή αυτήν αλήθεια, όχι μόνο δεν καταλαβαίνουμε τίποτε από συγκριτική φιλολογία, από συγκριτισμό, αλλά και, περαιτέρω, υπάρχει κίνδυνος να αλλοιώσουμε εντελώς την σύσταση των φαινομένων, τα οποία μελετούμε, ή, γενικά, την ιστορική προοπτική». ⁷⁸

Γίνεται έτσι φανερό ότι οι συγκριτικοί επιστημονικοί κλάδοι διαμορφώνονται σε ένα επίπεδο που προϋποθέτει την άνετη διακίνηση όχι μόνο μεταξύ των αντικειμένων της συγκριτικής θεώρησης, αλλά και μεταξύ διαφορετικών επιστημών. Η διεπιστημονικότητα ενυπάρχει στη συγκριτική προσέγγιση. ⁷⁹ Ο μεγάλος συγκριτικός Etiemble χαρακτηρίζει το συγκριτισμό ως «διαγώνια επιστήμη». Και συνεχίζει: «διατέμνει περίπου τα πάντα». ⁸⁰ Ο ίδιος θεωρεί ότι το έργο του συγκριτικού επιστήμονα δεν μπορεί παρά να είναι έργο της ωριμότητας.

Σε ένα σημαντικό του άρθρο ο Jurgen Schriewer επιστημαίνει: «η σύγκριση, ως μέθοδος των κοινωνικών επιστημών, συνίσταται στο συσχετισμό, όχι παρατηρήσιμων γεγονότων, αλλά σχέσεων, ακόμα και συστημάτων σχέ-

76. Ζ.Ι. Σιαφλέκης, *Συγκριτισμός και Ιστορία της Λογοτεχνίας*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1988, σ. 35. Πρβλ. και J. Piaget, ό.π., σ. 11-13.

77. Να θυμίσουμε μερικά σημαντικά κείμενα, στα οποία επισημαινονται οι κίνδυνοι μιας βιαστικής «σύγκρισης» των εκπαιδευτικών φαινομένων: P. Bourdieu, J.-Cl. Passeron, «La comparabilité des systèmes d'enseignement» στο R. Castel, J.-Cl. Passeron, *Education, Développement et Démocratie*, Mouton, Παρίσι-Χάγη 1967. Mohamet Cherkaoui, «La comparaison comme procédure de recherche et comme expérimentation indirecte», Κεφάλαιο πρώτο, στο M. Cherkaoui, *Les paradoxes de la réussite scolaire*, PUF, Παρίσι 1979. J.M. Berthelot, «Exigence sociale et exigence comparatiste et sociologie de l'éducation» στο *Pour un bilan de la Sociologie de l'Education*, Cahiers du Centre de Recherches Sociologiques, αρ. 2, Université Toulouse-Le Mirail, Τουλούζη, Μάιος 1984. Lê Thành Khôi, «Towards a General Theory of Education», *Comparative Education Review*, 30, αρ. 1, Φεβρουάριος 1986, σ. 12-29.

78. Ό.π., σ. 122.

79. «Η συγκριτική εκπαίδευση είναι κάτι πολύ περισσότερο από επιστημονικός κλάδος: είναι ένα πεδίο μελέτης που καλύπτει όλους τους επιστημονικούς κλάδους που χρησιμεύουν για την κατανόηση και την ερμηνεία της εκπαίδευσης: Lê Thành Khôi, ό.π., σ. 15.

80. «Littérature Comparée», στο *Encyclopaedia Universalis*, τ. 10, 1977, σ. 10-14.

σεων».⁸¹ Παραπλήσιες απόψεις έχουν αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια και από άλλους επιστήμονες, όπως ο Carlos Olivera, του οποίου οι θεωρητικές επεξεργασίες συζητούνται ευρύτατα στην επιστημονική κοινότητα των συγκριτικών της εκπαίδευσης: «Ένας συγκριτικός κλάδος —έννοια η οποία πρέπει να διαχωριστεί από τη χρήση της σύγκρισης μέσα σε οιονδήποτε επιστημονικό κλάδο— είναι ένας κλάδος που εφαρμόζει τη συγκριτική μέθοδο όχι σε τουλάχιστον δύο “αντικείμενα”, αλλά σε τουλάχιστον δύο σύνολα γνώσεων που έχουν αποκτηθεί με επιστημονικό τρόπο και αφορούν συγκρίσιμα αντικείμενα· αυτά τα σύνολα οφείλουν να έχουν εκ προοιμίου δομηθεί σύμφωνα με όμοια θεωρητικά πρότυπα. Κατά συνέπεια, η πρώτη ύλη, κατά κάποιον τρόπο, αποτελείται από αυτά τα σύνολα γνώσεων, δηλαδή από σχέσεις, εκφραζόμενες κατά το δυνατό με θεματικούς όρους, μεταξύ όμοιων στοιχείων παρόντων σε καθένα από τα μελετώμενα αντικείμενα. Στην περίπτωση της Συγκριτικής εκπαίδευσης, αυτά τα σύνολα γνώσεων αφορούν εκπαιδευτικές καταστάσεις», όπως «συστήματα, προβλήματα, κλπ.»⁸²

δ) Η Συγκριτική εκπαίδευση

Σημαντικότεροι πρόδρομοι της Συγκριτικής εκπαίδευσης θεωρούνται: ο Marc-Antoine Jullien de Paris (1775-1848) και ο Michael Sadler (γεν. 1861). Το δοκίμιο του Μ.-Α. Jullien *Σκιαγραφία και προκαταρκτικές απόψεις ενός έργου για τη Συγκριτική εκπαίδευση* (1817) επανεκδόθηκε από το Διεθνές Γραφείο Εκπαίδευσης για πρώτη φορά το 1943 και, σε μορφή φωτομηχανικής επανέκδοσης της παλιάς έκδοσης του 1817, το 1962 και πάλι. Αλλά ο θεωρητικός προβληματισμός στο χώρο της Συγκριτικής εκπαίδευσης (που παρουσιάζεται, όπως είδαμε, με διάφορες ονομασίες) άρχισε ουσιαστικά να αναπτύσσεται μετά το 1920, κυρίως από τους I.L. Kandel, N. Hans, F. Schneider, F. Hilker και, αργότερα, τον J.A. Lauwerys.⁸³

81. J. Schriewer, «Dualité de l'éducation comparée. Comparaison transculturelle et externalisation à l'échelle mondiale», *Perspectives*, XIX, αρ. 3, 1989, σ. 425.

82. Carlos E. Olivera, ό.π., σ. 172.

83. Ο J.A. Lauwerys (1902-1981), καθηγητής Συγκριτικής εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου, δημιούργησε το Τμήμα Συγκριτικής εκπαίδευσης στο Ινστιτούτο Εκπαίδευσης του ίδιου Πανεπιστημίου και υπήρξε συνιδρυτής και πρώτος πρόεδρος της Εταιρείας Συγκριτικής εκπαίδευσης στην Ευρώπη (CESE). Η CESE καθιέρωσε να γίνεται μία διάλεξη μεθοδολογικού περιεχομένου προς τιμήν του στα συνέδριά της που γίνονται κάθε δύο χρόνια. Στο συνέδριο του 1990, στη Μαδρίτη, τη διάλεξη προς τιμήν του J.A. Lauwerys έδωσε ο Erwin Epstein με τίτλο: «Χρήσεις και καταχρήσεις της Συγκριτικής εκπαίδευσης». (Με τον ίδιο τίτλο έχει δημοσιευθεί παλιότερα ένα άρθρο του Harold J. Noah, του οποίου όμως οι διαπιστώσεις απηχούν διαφορετικές ανησυχίες: «The use and abuse of Comparative Education», *Comparative Education Review*, 28, αρ. 4, 1984, σ. 550-562.)

Από τη δεκαετία του 1950 εντείνεται η προσπάθεια συστηματοποίησης των τρόπων προσέγγισης του επιστημονικού αντικειμένου, ενώ θεσμοποιείται και κατοχυρώνεται το επιστημονικό πεδίο της Συγκριτικής Εκπαίδευσης με την εξάπλωση της διδασκαλίας του στα πανεπιστήμια και την ίδρυση επιστημονικών εταιρειών και περιοδικών.⁸⁴

Τα ειδικά επιστημονικά περιοδικά παίζουν μεγάλο ρόλο στην ανάπτυξη της Συγκριτικής εκπαίδευσης. Άρχισαν να εκδίδονται διαδοχικά, στις ΗΠΑ η *Comparative Education Review* (1957), στην Αγγλία η *Comparative Education* (1964), στη Γαλλία η *Education Comparée* (1973), στην Ισπανία (Βαρκελώνη) η *Revista de Educación internacional y comparada* (1985), στην Ιταλία (Φλωρεντία) η *Revista Italiana di Educazione comparata* (1985). Εννοείται πως πολλά κείμενα Συγκριτικής εκπαίδευσης, διατυπωμένα στις επικρατέστερες ευρωπαϊκές γλώσσες, φιλοξενούνται και σε άλλα παιδαγωγικά και εκπαιδευτικά περιοδικά (ιδιαίτερα αυτά που εκδίδουν διεθνείς οργανισμοί), όπως τα παρακάτω: *International Review of Education* (Ινστιτούτο της Ουνέσκο για την Εκπαίδευση, Αμβούργο), *Perspectives* (Ουνέσκο, Παρίσι), *Enseignement Supérieur en Europe* (Ευρωπαϊκό Κέντρο για την Ανώτατη Εκπαίδευση, Ουνέσκο, Βουκουρέστι), *European Journal of Education* (Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Εκπαίδευσης και Κοινωνικής Πολιτικής, Παρίσι/Βρυξέλλες), *Ricerca Educativa* (Ευρωπαϊκό Κέντρο της Εκπαίδευσης, Φραγκάτι Ρώμης).

Το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εταιρειών Συγκριτικής εκπαίδευσης που ιδρύθηκε το 1970 έπειτα από μία δεκαετία εξελίξεων και διαδικασιών συνυποτελούνταν το 1988 από 17 εθνικές και δύο διεθνείς (CESE και AFEC) Εταιρείες Συγκριτικής εκπαίδευσης.

Κατά τη διαδρομή αυτή, μέχρι τις μέρες μας, η Συγκριτική εκπαίδευση αποτέλεσε και αποτελεί αντικείμενο ενός εξαιρετικά πλούσιου επιστημολογικού και μεθοδολογικού προβληματισμού που είναι αδύνατο να παρουσιαστεί συνολικά σε λίγες σελίδες.⁸⁵ Θα σταθούμε σε μερικά μόνο σημεία, υπογραμ-

84. Βλ. και Μ. Ηλιού, «Η συγκριτική προσέγγιση...», ό.π., σ. 15-16.

85. Ήδη το 1977, οι Α. Kazamias και Κ. Schwartz παρατηρούσαν: «Τα τελευταία είκοσι χρόνια αναπτύχθηκαν πολλά επιχειρήματα γύρω από τη φύση και το εύρος της Συγκριτικής εκπαίδευσης. Ένας πόλος αντιπαράθεσης ήταν ο συνεχώς εξελισσόμενος προσανατολισμός του επιστημονικού πεδίου – αν δηλαδή η συγκριτική εκπαίδευση είναι τέχνη ή επιστήμη ή συνδυασμός και των δύο. Ακόμη, αν είναι ένας επιστημονικός κλάδος ή ένας τομέας σπουδών στον οποίο συνυπάρχουν πολλοί κλάδοι, αν πάλι είναι θεωρητική ή εφαρμοσμένη δραστηριότητα και εάν οι τεχνικές της ανάλυσης θα έπρεπε να είναι εμπειρικο-στατιστικές, ιστορικές ή φιλοσοφικές. Ένας άλλος πόλος αντιπαράθεσης έχει επικεντρωθεί στο αντικείμενο της κατάλληλης θεματολογίας για τη συγκριτική εκπαίδευση – αν, π.χ., η έμφαση θα έπρεπε να τίθεται σε προβλήματα που επικεντρώνονται στο σχολείο ή στις σχέσεις μεταξύ σχολείου και κοινωνίας», «Intellectual and ideological perspectives in Comparative Education: an interpretation», *Comparative Education Review*, 21, αρ. 2/3, 1977, σ. 153.

μίζοντας τη μεγάλη σημασία της ιστορικής διάστασης στην εξέλιξη αυτού του ίδιου του προβληματισμού: κάθε άποψη που κατατίθεται, κάθε αντιπαράθεση που εκφράζεται στις επιστημονικές διεθνείς συναντήσεις, κάθε νέα ενδιαφέρουσα δημοσίευση, μεταβάλλει τους όρους με τους οποίους θα τον δούμε να αναπτύσσεται στη συνέχεια.

Ένα πρώτο σημείο αφορά τη *γεωγραφία* της Εκπαίδευσης. Ο Maurice Debesse είχε διατυπώσει τον όρο στην εισαγωγή σειράς μαθημάτων του που δημοσιεύτηκαν το 1957.⁸⁶ Ακολούθησε μια διάλεξή του και ένα άρθρο του, στο οποίο είχε επεξεργαστεί το θέμα: «Τι είναι η Συγκριτική εκπαίδευση».⁸⁷ Επανήλθε πολύ αργότερα, στο κεφάλαιο που εντάχθηκε στον τόμο *Συγκριτική παιδαγωγική* του έργου *Οι Παιδαγωγικές Επιστήμες*.⁸⁸ Το κεφάλαιο αυτό αποδίδει μια ενδιαφέρουσα ανίχνευση που δεν παύει να είναι χρονολογημένη. Η «γεωγραφία της εκπαίδευσης» (ή «της παιδείας, κατά τη μετάφραση), δεν συμπίπτει, στη σκέψη του συγγραφέα, με τη Συγκριτική εκπαίδευση (ή τη Συγκριτική παιδαγωγική), η οποία παραμένει αδιευκρίνιστη ως επιστημονική περιοχή: «Ξεκινήσαμε από την ιδέα ότι μια γεωγραφική προσέγγιση μπορούσε να είναι μια χρήσιμη συμβολή στη Συγκριτική παιδαγωγική. Η κριτική σκέψη και η ανάλυση μας οδήγησαν να θεωρήσουμε μια γεωγραφία της παιδείας μέσα στα πλαίσια της οποίας οι συγκριτικές έρευνες θα αποτελούσαν μόνο μια πλευρά από τις άλλες δυνατές πλευρές της».⁸⁹ Πρόκειται, στην ουσία, για την ενδιαφέρουσα επισήμανση της σημασίας που έχει η διάσταση του χώρου για τη μελέτη των εκπαιδευτικών θεμάτων. Ο Pierre Furter θα μας δώσει αργότερα αξιολογότερες επεξεργασίες της αμοιβαίας σχέσης χώρου-εκπαίδευσης.⁹⁰ Ο όρος «γεωγραφία της εκπαίδευσης» θα εμφανίζεται από καιρό σε καιρό,⁹¹ χωρίς όμως να ταυτιστεί με το επιστημονικό πεδίο της Συγκριτικής εκπαίδευσης ούτε καν με την περιγραφική πα-

86. M. Debesse, «Education comparée: géographie de l'éducation nouvelle», *Bulletin de Psychologie*, X, αρ. 9, 12, 13, 1957. Πρόκειται για την παρουσίαση του ρεύματος της «νέας παιδείας» διαδοχικά: στις ΗΠΑ, τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γερμανία, την Ελβετία και την Ιταλία. Η συνέχιση της δημοσίευσης, που είχε αναγγελθεί για το επόμενο έτος, δεν πραγματοποιήθηκε, λόγω, προφανώς, μη συνέχισης του μαθήματος.

87. Στο *Bulletin de la Société Française de Pédagogie*, αρ. 125, 1958, σ. 43-46 (αναφέρεται από τον A. Vexliard, ό.π., σ. 1).

88. M. Debesse, «Για μια γεωγραφία της παιδείας», ό.π., σ. 439-448. (Στη γαλλική έκδοση: «Pour une géographie de l'éducation», ό.π., σ. 401-409.)

89. σ. 447, πρβλ. και σ. 439. Ας σημειωθεί ότι στο ευρετήριο του γαλλικού τόμου, στον όρο «éducation comparée» αντιστοιχεί ολόκληρο το κεφάλαιο αυτό του M. Debesse – και μόνο αυτό.

90. Βλ. *Les systèmes de formation dans leurs contextes*, Peter Lang, Βέρνη 1980.

91. Χρησιμοποιήθηκε από τον G. Bereday (βλ. J.L. Garcia Garrido, *Educación Comparada*, ό.π., σ. 71), υποστηρίχθηκε από τον L. Fletcher (*Comparative Education Review*, τ. 18, αρ. 3, Οκτώβριος 1974) κ.ά.

ρουσίαση των ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων.

Χρειάζεται ακόμα να διευκρινιστεί ότι η Συγκριτική εκπαίδευση δεν συμπίπτει ούτε με αυτό που ονομάζεται στην αγγλοσαξονική βιβλιογραφία «international education» ή «foreign education», την παρουσίαση, δηλαδή, ή και τη μελέτη των ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων. Αν και στην Ιστορία της Συγκριτικής εκπαίδευσης (και κυρίως στην προϊστορία της) το ενδιαφέρον για τα ξένα συστήματα αγωγής ή εκπαίδευσης καταλαμβάνει σημαντικό χώρο,⁹² δεν καλύπτει ολόκληρο το πεδίο της. Το ότι πρόκειται για διαφορετικές,⁹³ αν και στενά συνδεδεμένες, έννοιες, φαίνεται και από το ότι οι Εταιρείες Συγκριτικής εκπαίδευσης των χωρών που χρησιμοποιούν την αγγλοσαξονική ορολογία, αυτοπροσδιορίζονται στον τίτλο τους ως «Comparative and International Education Societies» (ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία, Καναδάς, Αυστραλία και Νέα Ζηλανδία).

Ο Αργεντινός Angel Diego Marquez, που έχει προσφέρει αξιοσημείωτο έργο στην επιστημολογία των επιστημών της αγωγής,⁹⁴ θεωρεί ότι η «Education internationale» αποτελεί τμήμα της Συγκριτικής εκπαίδευσης και αναπτύσσει την άποψή του αξιοποιώντας ανάλογα και την ανάλυση διεθνούς βιβλιογραφίας.

Αλλά τι είναι τελικά η Συγκριτική εκπαίδευση; Είναι ένας σχετικά νέος κλάδος των Επιστημών της Αγωγής που με επίκεντρο τα θέματα της εκπαίδευσης αναπτύσσεται «πολυαναφορικά»⁹⁵ προς άλλες επιστημονικές περιοχές, αξιοποιώντας τη δυναμική μιας συνεχώς διευρυνόμενης οπτικής.⁹⁶

Θα μπορούσαμε να ορίσουμε την ιδιαιτερότητα της Συγκριτικής εκπαίδευσης και του πεδίου του προβληματισμού της από τη διαπλοκή τριών χαρακτηριστικών, τα οποία είναι:

— η συγκριτική προσέγγιση που την εμπλουτίζουν εμπειρίες από άλλες χώρες και άλλα εκπαιδευτικά συστήματα,

92. Βλ. και τον εύστοχο τίτλο πρόσφατου αφιερώματος του περ. *Comparative Education* (τ. 25, αρ. 3, 1989): «Cross-national attraction in education».

93. Πρβλ. και Etienne, ό.π., σχετικά με το ότι το αντικείμενο «παγκόσμια λογοτεχνία» δεν συμπίπτει με τη «συγκριτική λογοτεχνία».

94. Εκτός από το μεγάλο έργο του *Educación Comparada: teoría y metodología*, που εκδόθηκε στο Μπουένος Άιρες το 1972, σημειώνω ιδιαίτερα το δοκίμιό του «La place de l'éducation comparée dans les sciences de l'éducation», *Education Comparée*, αρ. 31-32, Μάιος 1983, σ. 53-113.

95. Michel Debeauvais, ό.π., σ. 418.

96. Πρβλ. και τη διατύπωση του Frantz Hilker που έγραφε ήδη πριν από μερικές δεκαετίες: «[Η σύγκριση] συνίσταται, γι' αυτόν που συγκρίνει, σε μια σειρά προσεγγίσεων προς το αντικείμενο και απομακρύνσεων από αυτό. Πραγματοποιείται σε πολλά στάδια και μέσα από διάφορους βαθμούς γνώσης: είναι, κατά συνέπεια, ένα δυναμικό μέσο και δεν αρκείται σε στατικές διαπιστώσεις», *La Pédagogie comparée. Introduction à son histoire, sa théorie et sa pratique*, Παρίσι, Institut Pédagogique National, 1964, σ. 71.

- η διεπιστημονικότητα,
- η κριτική στάση (που ακολουθείται συχνά από παρεμβατική διάθεση).

Ο Carlos Olivera αναλύει προσεκτικά τη διαφορά μεταξύ συγκριτικής μεθόδου και συγκριτικής επιστήμης: «... για να ονομαστεί συγκριτική, μια επιστήμη οφείλει να θέσει τη σύγκριση σε ένα ανώτερο επίπεδο αφαιρέσεως, προχωρώντας, κατά κάποιο τρόπο, σε μια σύγκριση συγκρίσεων... αυτό που βρίσκουμε στους συγκριτικούς επιστημονικούς κλάδους είναι ένα είδος χρησιμοποίησης σε δεύτερο βαθμό της συγκριτικής μεθόδου». Και καταλήγει: «Η Συγκριτική εκπαίδευση αντιπροσωπεύει, πραγματικά, ένα ανώτερο επιστημολογικό επίπεδο».⁹⁷

Όσον αφορά την παρεμβατική διάσταση της Συγκριτικής εκπαίδευσης, συζητήσιμη επιστημολογικά,⁹⁸ διαπιστώνουμε ότι αντιστοιχεί σε μια πραγματικότητα στη φιλολογία του συγκριτικού αυτού επιστημονικού κλάδου. Η «προσέγγιση μέσω των προβλημάτων» που ανέπτυξε πρώιμα και υποστήριξε με συνέπεια στα κείμενά του ο Brian Holmes, η «στρατηγική σημασία του εργαλείου της σύγκρισης» στην εκπαίδευση, κατά τον Ladislav Cerych,⁹⁹ η «παρεμβατική Συγκριτική εκπαίδευση» που ταυτίζει ως μείζον ρεύμα στο χώρο της Συγκριτικής εκπαίδευσης ο R. Cowen,¹⁰⁰ η «συμμετοχική έρευνα» που εύχεται ο Edmund King να αναπτυχθεί στο χώρο της Συγκριτικής εκπαίδευσης, την οποία βλέπει ως «επιστήμη που τείνει προς την προώθηση μεταρρυθμίσεων»,¹⁰¹ αποτελούν εναλλακτικές μορφές αυτής της πραγματικότητας.

Ο Etiemble επέλεξε να προσδιορίσει αρνητικά¹⁰² τη Συγκριτική λογοτεχνία με μια γνωστή γαλλική έκφραση: «Comparaison n'est pas raison», της οποίας θα μπορούσαμε να προτείνουμε τη μετάφραση σε πολλές εκδοχές: «Η σύγκριση δεν είναι εξήγηση», «...δεν είναι απόδειξη», «...δεν είναι δικαιολογία», «...δεν είναι γνώση», «...δεν είναι κρίση». Ή μήπως: «Η σύγκριση δεν αρκεί»; Η Συγκριτική εκπαίδευση απογειώνεται και αυτή από το πεδίο της σύγκρισης.

97. Ό.π., σ. 186 και 187.

98. Ο Jurgen Schriewer αναπτύσσει πειστικά τις επιφυλάξεις του απέναντι σε αυτές τις εστίες ενδιαφέροντος των συγκριτικών της εκπαίδευσης που σχετίζονται με πρακτικές παρέμβασης, θεωρεί ότι εκφράζουν μεθοδολογικές αδυναμίες και ότι στηρίζονται σε μια «λογική αυτο-αναφοράς», προσωπικής, δηλαδή, ιδεολογικής εμπλοκής, ό.π.

99. «New technologies and education - Lessons so far» στο *The impact of technology on society and education. A comparative perspective* (Proceedings of the 12th CESE Congress, UIA-CESE, Αμβέρσα 1985, σ. 415-423).

100. «The place of Comparative Education in the Educational Sciences», *Les Sciences de l'Education: perspectives et bilans européens*, ό.π.

101. «L'étude comparée de l'éducation. Un processus évolutif», *Perspectives*, XIX, αρ. 3, 1989.

102. Τιτλοφόρηση, το 1958, ένα σύντομο άρθρο του: «Littérature comparée ou comparaison n'est pas raison». Αναφέρεται στο γνωστό βιβλίο του *Comparaison n'est pas raison. La crise de la littérature comparée*, Gallimard, Παρίσι 1962, σ. 11.